

Úbytek porodů a depopulace¹⁾).

Časovější a proto také důležitější než problém přelidnění jest nyní — také pro nás — problém opačný: strach z depopu-

¹⁾ Poněkud doplněná část výkladů o populační politice, přednesených na „letním učení národohospodářském“ pro lidovýchovné pracovníky ve Spišské Nové Vsi v srpnu 1929. Doplnky jsou zde vytištěny pod čarou. — Předcházela trest výkladů o příslušných základních pojmech a o významu populace, otištěných již v ročníku IV. (1925) této „Ročenky“ na str. 72 až 82 (opravených potud, že částečné přelidnění nazývám nyní *relativním* tehdy, je-li tu jen v poměru k potravinám z dotyčné územní části samé; je to tedy nemožnost, aby z dotyčného území sama byly získány všechny ony potraviny, jichž je potřebí k fyziologické obživě jeho populace; naproti tomu je částečné přelidnění *absolutním* tam, kde je tolik obyvatelů, že ani potraviny, jež lze odjinud získati za přiměřenou část všelikého důchodu všech těch obyvatelů, absolutně nestačí, aby byla trvale zabezpečena výživa jich všech). Pak následoval výklad o přelidnění vůbec, vycházející z učení Malthusova a dovozující, že se všeobecného přelidnění nemusíme v dohledné době báti, částečné přelidnění relativní však že již je velmi častým zjevem, jež však není nebezpečným, pokud přelidnění to není také absolutním. Rozebrány příčiny takového absolutního částečného přelidnění, poukázáno na jeho následky, i pojednáno o prostředcích, jimiž se politika populační snaží jednat napravití nastalé již takové přelidnění, jednak předejiti mu. Tím získán přechod k onomu populačnímu problému, o němž zde jednáme. — Účel práce dal jí přirozeně i ráz: nemohla být pokusem o nalezení nových cest v jednotlivostech, ani výkladem odborně statistickým, ba nemohla vůbec operovati mnoha čísly, nýbrž musila se spokojiti jen nemnoha doklady nejdůležitějšími, jež bylo možno předložiti posluchačům v rozdaném syllabu. Zde snažím se alespoň tyto doklady pod čarou poněkud doplniti. — K literatuře, uvedené na str. 72 cit. IV. ročníku této „Ročenky“, dlužno dodati ještě aspoň tato díla později vyšlá a k našemu tematů těsně se přimykající (kromě těch, jež jsou citována zvlášť v poznámkách následujících): Dr. Hans Bernhard: Landbauzonen, ländl. Entvölkerung u. landw. Einwanderung in Frankreich (Bern 1927). — Dr. Ant. Boháč: Studie o populaci v čsl. republice. I. Rok 1927 (Praha 1928). — Týž: Náš populační problém a statistika (přednáška, otiš. v Čsl. Stat. věst. 1929, seš. 7/8, a debata o ní, jež má být otiš. tam v někt. seš. násl.). — A. L. Bowley: Estimates of Working Popu-

lace, zaviněné úbytkem porodů, nebo, jak se často říká, **úbytkem plodnosti** lidské. Dlužno si tu však předem uvědomiti, že, mluví-li

lation in Certain Countries in 1931 and 1941 (Geneva, League of Nations). — Henri Bunle: Les étrangers en France d'après les recensements de 1921 et 1926 (Bullet. de la Statist. gén. de la Fr., XVI, Paris 1926/27, str. 197—222). — Dr. Friedr. Burgdörfer: Der Geburtenrückgang u. seine Bekämpfung. Lebensfrage des deut. Volkes (Berlin 1929). — Edv. M. East: Mankind at the Crossroads (N. York-London 1929). — P. Sargant Florence: Overpopulation, Theory and Statistics (London 1926). — Dr. Karl Freudenberg: Die notwendige Kinderzahl (Deut. mediz. Wochenschr. 1924, str. 1058 ss.). — Henriette Fürth: Das Bevölkerungsproblem in Deutschland (Jena 1925). — Prof. Dr. Alfred Grotjahn: Die Hygiene der menschl. Fortpflanzung. Versuch e. prakt. Eugenik (Berlin 1926). — Hans Harmsen: Bevölkerungsprobleme Frankreichs, unter besond. Berücksichtigung des Geburtenrückganges (Berlin-Grunewald 1927). — Hans Harmsen u. Karl Chr. Loesch: Die deutsche Bevölkerungsfrage im europ. Raum, s članky Harmsena, Burgdörfera, W. Maase, Grotjahna a Dr. Ilse Szagunové (Berlin-Grunewald 1929). — Emil Höllein: Gegen den Gebärzwang (Berlin-Charlottenburg 1928). — Doc. Dr. Chalupný: O otázce populační a reformě trest. práva (přednáška s diskusí 9 jiných autorů, Praha 1929). — Sir George Handley Knibbs: The Shadow of the World's Future (London 1928). — Týž: The New-Malthusianism in the Light of Actual World Problems of Population (v časop. Scientia 1926, str. 379—388). — Richard Korherr: Geburtenrückgang (v Süddeut. Monatshefte 1927 a separ. s předml. Osw. Spenglera. Těž italsky: Regresso delle nascite, morte dei popoli, s předml. Mussoliniho. Roma 1928). — R. Kuczinsky: The Balance of Births and Deaths. I, Western and Northern Europe (N. York 1928). — Dr. Julian Marcuse: Geburtenregelung, die Forderung der Neuzeit (Stuttgart 1928). — Lucien March: Démographie (Paris, Tome XXII de Traité d'Hygiène). — René Masse: La production des richesses (Paris 1925. 2ème partie: Le facteur „travail“, str. 115—410). — Dr. med. & Dr. oec. pub. Marie Monheim: Rationalisierung der Menschenvermehrung (Jena 1928). — Dr. Otto Most: Bevölkerungswissenschaft (v Sammlung Göschen, 2. vyd., Berlin u. Leipzig 1927, § 4 Geburten u. Sterbefälle). — Prof. Johannes Müller: Die eheliche Fruchtbarkeit in den deutschen Großstädten (v Allg. statist. Archiv, 19. Bd., 2. H., str. 165—173). — Marcel Paon: L'immigration en France (Paris 1926). — Louis Pasquet: Immigration et main-d'oeuvre étrangère en France (Paris 1927). — Un. doc. MUDr. Hynek Pelc: Zdravotní stav obyvateľstva Čsl. rep. v jejím prvém desetiletí (Praha 1929, odd. II. a IV. 4, str. 13—40 a 137—148). — William E. Rappard: De l'optimum de population (v Zeitschr. f. schweizer. Stat. u. Volksw. 1927, str. 679—691). — Statist. Reichsamt: Statistik des Deutschen Reichs, hlavně sv. 316: Richtlinien zur Beurteilung des Bevölkerungsproblem Deutsch-

se o „ubývající plodnosti lidské“ jako o problému populačním, nemáme na mysli plodnost ve smyslu fyziologickém, t. j. prostě fyzickou schopnost plodit a rodit děti, nýbrž jen plodnost ve smyslu populačním, t. j. onu část této schopnosti pozorované populace, která se skutečně populačně projevuje rozením živých dětí. Bývá proto přesněji nazývána „porodností“, ač ani ten výraz není tu docela přesný, poněvadž bez bližšího určení znamená prostě poměr všech porodů — tedy také mrtvých dětí — na 1000 nebo 10.000 obyvatelů, zde nám však jde jednak jen o porody populačně zdařilé, tedy porody živých dětí, jednak o poměr jich k populaci také v jiných směrech (ne toliko k celkovému počtu jejím, ale i k jednotlivým jejím skupinám, k počtu zemřelých atd.).

Fyziologická plodnost je pouze jednou z podmínek naší plodnosti populační. Úbytek této může sice být způsobován přirozeně úbytkem oné, ale může nastati i bez ní a také vedle ní i z jiných příčin. I když fyzická schopnost plodit a rodit děti u pozorovaného obyvatelstva se nezměnila, může být a bývá skutečný počet zdařilých porodů u něho rok co rok jiný, absolutně i relativně. Populačně tedy sice fyziologická plodnost jistě není bezvýznamná, ale to, oč nám tu přímo a hlavně jde, není ona, nýbrž plodnost ve zmíněném smyslu populačním.

Chceme-li sledovati, zda jí ubývá, musíme ovšem míti nějaké měřítko její. Tím bývá nejčastěji zmíněná již porod-

lands f. d. nächsten 50 Jahre (Berlin 1926) a 336: Die Bewegung der Bevölkerung im J. 1924 nebst vorl. Ergebnissen f. d. J. 1925 u. 1926 (Berlin 1928). Týž: Beiträge zum deutschen Bevölkerungsproblem (Sonderheft Nr. 5 zu „Wirtschaft u. Statistik“, Berlin 1929). — Dr. med. E. H. Stoll: Aufgaben der Bevölkerungspolitik (Jena 1927). — Dr. Jar. Stránský-Jar. Bulina: The development of population in the Czechoslovak Republic (v čas. „Aktuárské vědy“, roč. I. 1929, č. 1, str. 21—33). — *Übervölkerung Westeuropas*. Referáty na vídeň. sjezdu „Vereins f. Sozialpolitik“ r. 1926: Prof. Dr. Aereboe: Die Bevölkerungskapazität der Landwirtschaft. Prof. Dr. Mombert: Übervölkerungserscheinungen in Westeuropa. Privatdoz. Dr. Winkler: Die Bevölkerungsfrage auf deutschem Volksboden (Schriften des Ver. f. Soz.-Pol., 172. Bd., str. 123—213). — R. v. Ungern-Sternberg: Grundzüge der franz. Volkswirtschaft 1913—1927 (2. vyd., Frankenstein i. Schl. 1927). — Prof. Dr. Julius Wolf: Die neue Sexualmoral u. das Geburtenproblem unserer Tage (Jena 1928). — Dr. J. Wyler: Die Entvölkerung in den schweizer. Hochtälern (Schweiz. statist. Mitteilgen, XI, 1929, seš. 3., Bern 1929).

n o s t, též n a t a l i t o u zvaná, obmezená však jen na živé děti; tedy číslo, udávající, kolik živých novorozenců připadá v tom kterém roce na 1000 nebo 10.000 obyvatelů pozorovaného území uprostřed toho roku. Arci bývá proti číslu tomu právem namítáno, že nedbá rozdílů ve věkovém složení obyvatelstva ani v jeho „sňatečnosti“ (nuptialitě), t. j. v poměrné hojnosti sňatků v něm uzavíraných. Rozdíly ty mají ovšem veliký význam, chceli srovnávati plodnost v různých zemích nebo její úbytek či vzrůst během let; neboť týž počet porodů v stejně velikém obyvatelstvu bude mít přirozeně docela jiný význam tam nebo v těch letech, kde nebo kdy je v obyvatelstvu tom mnohem víc mladých mužů a žen, a kde nebo kdy se uzavírá (následkem příznivých poměrů hospodářských a pod.) mnohem více sňatků nežli v zemích nebo letech, kde nebo kdy je mnohem více starců nebo mnohem méně sňatků. Proto bývají vymyšleny výpočty jiných složitějších koeficientů porodnosti, snažící se paralysovati takovéto rozdíly. Bohužel se však žádný z nich všeobecně neujal, a všechny mají tu nesnáz, že se zřídka dají pro delší řadu území nebo let vypočísti přesně a jednotně, protože v různých zemích nebo letech scházejí jednotně zjišťovaná základní data, pro výpočty ty nutná.

Vedle koeficientů porodnosti vypočítávají se také koeficienty plodnosti, udávající buď, kolik živě narozených připadá kde na 1000 nebo 10.000 žen ve věku schopném roditi vůbec (obyčejně od 15 do 45 nebo do 50 let) — tomu se říká všeobecný koeficient plodnosti —, nebo vypočítávají jen, kolik manželských živých novorozenců připadá tam na 1000 neb 10.000 vdaných žen v tom věku — to je koeficient manželské plodnosti. Ale i proti těmto číslům je řada námitek (jimiž se zde zabýváti nemůžeme).

Zdá se proto, že právem dovozuje Johannes Müller, že nejlepší pomůckou při sledování vývoje zjevu, o nějž tu jde, je přece jen onen prostý, obyčejný koeficient porodnosti, číslo to všude poměrně nejsnáz a jednotně vypočitatelné. Také my zde budeme se hlavně opíratí o toto číslo, doplňující je jen tu a tam podle možnosti čísly jinými. —

Které jsou *otázky prostě populační*, týkající se problému ubývajících plodnosti ve smyslu svrchu dotčeném? Budou asi tyto:

1. Ubývá skutečně plodnosti té vůbec neb aspoň u většiny národů t. zv. civilisovaných?

2. Ubývá jí speciálně u nás?

3. Ubývá-li, jaké jsou toho příčiny, u nás i jinde? A

4. jaké jsou pravděpodobné následky?

K tomu pak přistupují opět *otázky populačně politické*:

5. Jsou-li následky ty a tudíž ubývání plodnosti samo nežádoucí, jak napravit nepříznivé ty účinky její, a jak předejít i hrozícímu ubývání porodnosti vůbec?

Probereme si po řadě všechny ty otázky.

K otázce 1. Celá rozsáhlá literatura zabývá se již od let v řadě jazyků problémem ubývající porodnosti či plodnosti lidské. Nejdřív a nejintenzivněji ve Francii a o ní; neboť ve Francii se zjev ten v nové době nejdřív objevil, nejdřív nesporně dokázal a nejdříve vzbudil mnoho starostí i vážných obav. Stačí pohlédnouti na malý přehled a)²⁾, aby bylo každému zřejmo, jak v této kolébce novodobé kultury ubývá porodnosti již od samého počátku minulého století, a jak úbytek ten vytrvale a rychle postupoval. Číslo udávající porodnost na počátku světové války (178) činí tam již jen 54%, tedy málo přes polovici obdobného čísla z r. 1801 (329); za války klesla tam ovšem porodnost zcela mimořádně, až k minimu r. 1916 (94); poté porodnost zprvu zvolna, po válce pak sice náhle stoupla (až na 213 r. 1920), dosti značně i nad poslední číslo předválečné (188) — jakož vůbec příroda hledí vždy po takové kalamitě co

²⁾ *Přehled a)*: Ve Francii připadalo ročně živých novorozenců na 10.000 obyvatelů:

V prům. l. 1801—1810	322	v prům. l. 1891—1895	224	v r. 1915	116
1811—1820	318	1896—1900	220	1916	94
1821—1830	310	1901—1905	213	1917	104
1831—1840	290	1906—1910	199	1918	122
1841—1850	274	1911—1915	172	1919	130
1851—1855	261	1916—1920	133	1920	213
1856—1860	266	1921—1925	196	1921	207
1861—1865	267	v roce 1911	187	1922	193
1866—1870	259	1912	190	1923	192
1871—1875	255	1913	188	1924	189
1876—1880	253	1914	178	1925	196
1881—1885	247			1926	188
1886—1890	231			1927	182

(Podle různých ročn. úřed. franc. *Annuaire statistique* a *Statist. Jahrbuch f. d. Deutsche Reich*; průměr 1801—1810 podle Bertillona *Cours elem. de Statistique*.)

možná rychle nahraditi mezery jí vzniklé —, ale od té doby opět již klesá, ne sic tak značně a tak rychle jako dřív (a jako jinde, jak brzo uvidíme), ale přece tak, že r. 1926 již je stejná a r. 1927 o 6 jednotek menší než r. 1913.

Význam poklesu toho je tím větší, že neklesala ve Francii vždy stejným tempem s porodností také úmrtnost, ba že v celé řadě let tam dokonce víc lidí umíralo než se narodilo. (Tak r. 1854, 1855, 1870, 1871, 1890, 1891, 1892, 1895, 1900, 1907, 1911 a ovšem též za války, 1914 až 1919.)

Ve Francii tedy porodů nesporně ubývá, absolutně i relativně, a to měrou už dávno velmi znepokojivou.

Bohužel však Francie v tom směru již dávno není osamocena. Též jinde jeví se značný a stálý pokles porodů již dosti dlouho, zejména od sedmdesátých let minulého století. Jak vidno z přehledu *b*)³⁾, nalézáme úbytek porodnosti, a to úby-

³⁾ *Přehled b*): Na 10.000 obyv. připadalo ročně živých novorozenců:

na území	v průměru let		v roce 1923	v roce 1927*	Rozdíl r. 1927* proti			úbytek od pr. 1871/75 do r. 1927* číslo
	1871—75	1906—10			r. 1923	pr. 1906/10	pr. 1871/75	
Italie	369	326	291	264	— 27	— 62	— 105	28%
Maďarska	428	367	284	252	— 32	— 115	— 176	41%
Nizozemí	361	295	260	231	— 29	— 64	— 130	36%
Finska	370	310	237	217	— 20	— 93	— 153	41%
Moravy	403	330	252	214	— 38	— 116	— 189	47%
Irska	274	234	206	203	— 3	— 31	— 71	26%
Skotska	350	276	228	197	— 31	— 79	— 153	44%
Dánska	308	283	225	196	— 29	— 87	— 112	36%
Čech	394	300	225	190	— 35	— 110	— 204	52%
Norska	302	263	230	188	— 42	— 75	— 114	38%
Německa	389	316	209	183	— 26	— 133	— 206	53%
Francie	255	199	194	182	— 12	— 17	— 73	29%
Belgie	326	246	204	182	— 22	— 64	— 144	44%
Švýcar	303	260	194	182	— 12	— 78	— 121	40%
Rakouska	393	337	223	178	— 45	— 159	— 215	55%
Švédská	307	255	188	169	— 19	— 86	— 138	45%
Anglie s Walesem	355	263	197	167	— 30	— 96	— 188	53%

* U Finska, Švýcar a Švédská r. 1926 (naše prameny sloupců 1—4 — tytéž jako u přehledu *a*) a „Zprávy SÚS.“ 1929, č. 64 — neuvádějí novějších dat, ani obdobných dat pro jiné země za táž léta). — Země jsou seřazeny sestupně podle výše koeficientů porodnosti v roce 1927 (resp. 1926).

te k velmi značný, téměř ve všech státech evropských. Jen Rumunsko, Bulharsko a Rusko, aspoň do světové války a pravděpodobně zas po ní, vykazují naopak vzrůst porodnosti (v našem přehledu se neuvádějí, protože prameny neuvádějí o nich dat z r. 1923 a 1927; také Srbsko v něm schází jen proto, že neznáme jeho dat poválečných, ale od průměru 5 letí 1871 až 1875 do l. 1906 až 1910 klesla i jeho vysoká porodnost dosti značně, z 42·6 ‰ na 39). Zato zejména též mnohé státy, které se dřív škodolibě usmívaly k nářkům Francie nad nízkou a rychle klesající její porodností, nyní již dávno ji předhonily; když i ne vždy nízkostí porodnosti samé, tož aspoň rychlostí úbytku jejího. Zvláště pak u Rakouska a Německa vidíme již z našeho přehledu, jak ohromnou přímo rychlostí ubývá porodnosti i v těchto zemích, jež předtím patřily k zemím s porodností i populací nejrychleji rostoucí: Úbytek od 5 letí 1871/75 do r. 1927 dosahuje u Rakouska největší, u Německa pak skoro největší poměrné výše (plných 55, resp. 53%!), téměř dvojnásobné jako u Francie (29%), a také výška koeficientů porodnosti r. 1927 v Německu (183) se již těsně blíží francouzskému minimu (182), ba v Rakousku klesá dokonce již o 4 body pod ně! Také v Anglii a ve Švédsku klesla porodnost r. 1927 hluboko pod francouzskou, ve Švýcarsku a Belgii se jí pak již jen rovná. Že pak to nejsou zjevy snad jen nahodilé, ukazují podrobná čísla za jednotlivá léta v udaných pramenech.

Kdybych se nebál unavovati mnoha čísly, bylo by možno uvést ještě mnoho zajímavých podrobností na doklad, jak rychle a kde všude porodnosti ubývá. Viděli byste, že zjev ten neobmezuje se jenom na Evropu, ale pozoruje se v nejnovější době skoro ve všech kulturních zemích, i mimoevropských. Zejména vykazují značný a rychlý úbytek i Spojené státy severoamerické⁴⁾, Indie, Austrálie, Nový Zéland a j. Jen Japonsko jeví naopak stálý a značný vzrůst porodnosti (od 251 v l. 1871/75 do 342 v r. 1922)⁵⁾.

⁴⁾ Obdobné koeficienty porodnosti činí tu (podle *Annuaire statistique intern.* 1927) v prům. let 1921—1925 ještě 226, r. 1925 již jen 214. r. 1926 (podle *Aperçu de la démogr. des divers pays du monde* 1929) jen 206. Starších ofic. dat o měně obyv. tam pro celou Unii bohužel není.

⁵⁾ Podle pramenů, uvedených v pozn. 4., stoupala tam porodnost ještě do r. 1926 (kdy činila 347), r. 1927 však i tam značně poklesla (na 336 živých novorozenců na 10.000 obyv.).

Vůbec ukazuje statistika jasně, že pokles porodnosti už dávno není zjevem specificky francouzským, nýbrž stává se čím dál zřejměji a všeobecněji zjevem evropským, ba světovým; výjimky, jen velmi řídké, i tu potvrzují pravidlo.

Že pak tu čísla o povšechné porodnosti neklamou, potvrzuje přehled čísel o manželské plodnosti⁶⁾, sdělaný podle dat anglického Registrar-General, bohužel v tomto směru jen do průměru l. 1900—1902 jdoucích. Také zde vidíme všude značný pokles, zvláště v posledním z pozorovaných období. Francie, v níž se ten pokles objevil nejdříve, dospěla v něm přirozeně již nejdál, ale také tu ji rychlostí úbytku od let devadesátých již daleko předstihuje celá řada jiných zemí (i Austrálie!), a je velmi pravděpodobno, kdybychom měli podobná čísla za l. 1910 až 1912 a 1920 až 1922, že by mnohé z nich také zde Francii doháněly, ne-li předhonily⁷⁾.

⁶⁾ *Přehled c)*: Koefficient manželské plodnosti: Počet manželských novorozenců, připadající ročně na 10.000 vdaných žen ve věku schopném roditi, 15—45 let:

na území	v průměru let			na území	v průměru let		
	1900/02	1890/92	1880/82		1900/02	1890/92	1880/82
Nizozemí	3153	3388	3475	Belgie	2507	2851	3127
Norska	3028	3068	3145	Anglie	2355	2638	2860
Pruska	2904	3076	3126	Francie	1575	1735	1962
Irska	2894	2876	2829				
Německa	2842	3009	3102	Tasmanie	2564	3110	?
Rakouska	2837	2924	2814	Queenslandu	2528	3206	3290
Škotska	2718	2964	3115	Záp. Austrálie	2464	3388	3239
Itálie	2694	?	2762	N. Zealandu	2432	2775	3221
Švédsko	2690	2800	2930	Již. Austrálie	2350	3075	3265
Švýcarska	2659	2740	2841	N. Již. Walesu	2343	2985	3378
Dánska	2591	2781	2871	Viktorie	2268	2978	2992
Španělska	2587	2639	2577				

(Podle „Seventieth Annual Report of the Registrar-General of Births, Deaths and Marriages in England and Wales“, London 1908. — Evropské země seřadil jsem sestupně podle čísel za léta 1900—1902, australské rovněž tak.)

⁷⁾ Zpráva téhož Registrar-General za r. 1927 (The Registrar-General's Statistical Review of England and Wales for the Year 1927. Tables. Parte II. Londýn 1928) udává tento koefficient pouze pro Anglii s Walesem, a to pro průměr desetiletí 1901—1910 na 2216, desetiletí 1911—1920 na 1735, pětiletí 1921—1925 na 1567, pro r. 1926 na 1398 a pro r. 1927 na pouhých 1308! — Pro Německo udává jej říšský úřad statistický (v cit. Sonderheft Nr. 5 k „Wirtschaft u. Statistik“, str. 8)

Úbytek lidské populační plodnosti, v minulém století nejprv ve Francii povážlivěji se objevivší a rychle stoupající, rozšířil se tedy nesporně v poslední čtvrtině jeho a ve století našem na velkou většinu ostatních zemí a roste v nich leckde ještě rychleji než ve Francii samé.

K otázce 2. Jak je tomu speciálně u nás? Pro celý mladý náš stát, vzniklý za mimořádných poměrů poválečných, není arci dosud možno sledovati vývoj porodnosti za dobu dosti dlouhou, bychom mohli z toho činiti vážnější závěry. Musíme se tedy obmeziti jen na jednotlivé jeho části, a to jen na Čechy a Mo-

pro průměr l. 1909—1911 na 2245, pro r. 1913 ještě na 2023, ale pro průměr l. 1924—1926 již jen na 1435 a pro r. 1927 na pouhých 1282. Také tam tedy manželská plodnost je nyní již daleko méně než poloviční proti osmdesátým letům m. st. — Pro Čechy, Moravu a Slezsko vypočítal aspoň všeobecný koeficient plodnosti (přirozeně vždy nižší, nežli koef. manželské plodnosti, protože srovnává porody se všemi ženami 15—45 letými, i svobodnými) Dr. C. Horáček ml. ve svém spisku „Malthusova nauka a některé novodobé jevy populační“ (Brno 1922), str. 46, takto (převedené ze 100 na 10.000 žen, aby odpadly desetinné tečky):

V průměru připadalo na 10.000 žen 15—45 letých živých porodů			
let	v Čechách	na Moravě	ve Slezsku
1871—1875	1663	1611	1611
1876—1885	1592	1606	1545
1886—1895	1595	1603	1662
1896—1905	1443	1558	1700
1906—1913	1216	1375	1495

Doplňuji to obdobnými výpočty pro poválečná léta 1921—1928:

r. 1921	935	1098	1261
1922	912	1042	1223
1923	878	1019	1166
1924	833	976	1101
1925	821	964	1112
1926	805	942	1016
1927	762	897	976
1928	761	901	979

(Čísla o počtu žen 15—45 l. podle sčítání z r. 1921 vzata z Čsl. statistiky, sv. 9., str. 196, 198 a 200, o počtu porodů ze Zpráv SÚS. 1929, č. 64.) Viděti tu nejen téměř stálý značný pokles ve všech těch zemích, ale i značný rozdíl mezi nimi: Kdežto v Čechách činí manž. plodnost r. 1928 již jen 45·7% stejné plodnosti z l. 1871-75, na Moravě je to ještě 56 a ve Slezsku přes 60%.

ravu, jež do naší republiky přešly v celém svém rozsahu, v hranicích jen nepatrně pozměněných, a pro něž jediné máme srovnatelná data za dlouhou řadu let.

Pozorujeme-li čísla o porodnosti v nich⁸⁾, vidíme, že od let čtyřicátých asi do poloviny let sedmdesátých min. stol. držela se celkem na přibližně stejné, velmi značné výši, ale od té doby neustále klesají, zprvu volněji, pak čím dál rychleji; na Moravě porodnost zůstává od r. 1886 vyšší nežli v Čechách, a rozdíl ten se postupem doby dlouho zvětšuje; po mimořádném poklesu v letech světové války porodnost sice také u nás značně stoupla, ale maximum (u nás až r. 1921 dosažené) nedosáhlo již ani minima předválečného (právě jako v Německu i v řadě jiných zemí, zůstávajících v tom směru s námi již i za Francií). Poválečná porodnost u nás je vůbec již tak nízká, že se již velmi blíží nebo dokonce i klesá pod porodnost ve státech, které v letech sedmdesátých ještě značně předstihovala. Tak vidíme již z našeho přehledu *b)* (v pozn. 3.), že porodnost v Čechách r. 1923 zůstává daleko za porodností Itálie, Maďarska, Nizozem-

⁸⁾ *Přehled d)*: Na 10.000 obyv. připadalo průměrem ročně živých novorozenců:

v letech	v Čechách	na Moravě	v letech	v Čechách	na Moravě
1841—1845	399	405	1911	275	305
1846—1850	393	382	1912	263	300
1851—1855	389	396	1913	258	288
1856—1860	394	388	1914	250	288
1861—1865	388	378	1915	183	213
1866—1870	379	388	1916	129	152
1871—1875	394	403	1917	115	142
1876—1880	382	384	1918	110	137
1881—1885	380	379	1919	177	216
1886—1890	365	368	1920	231	261
1891—1895	360	365	1921	243	278
1896—1900	340	364	1922	235	261
1901—1905	327	350	1923	225	252
1906—1910	300	330	1924	212	239
			1925	207	234
1919—1923	222	253	1926	202	226
1924—1928	200	225	1927	190	214
			1928	189	213

(Za léta 1841—1910 podle Dr. Ant. Boháče „Čes. problém popul.“, za léta další ze „Statist. příručky rep. čs. II.“ a ze „Zpráv SÚS.“, 1929, č. 64.)

ska, je nižší než ve Finsku, Norsku i Skotsku, r. 1927 i než v Irsku a Dánsku; úbytek r. 1927 proti průměru l. 1871/75 činí v Čechách 52 % — proti francouzským 29, italským 28 a irským dokonce jen 26 % —, takže větší, a to jen nepatrně větší, úbytek ten nalézáme ze všech uvedených zemí jen u Anglie s Walesem, Německa (53 %) a Rakouska (55 %).

Již těchto několik čísel jistě stačí na důkaz, že také podstatná část našeho mladého státu není ušetřena onoho zjevu, jež jsme pozorovali ve velké většině novodobých států ostatních: také u nás asi od poloviny sedmdesátých let min. stol. ubývá porodnosti neustále, a to ještě rychleji než v prononsovanej Francii.

K otázce 3. O příčinách ubývající plodnosti mnoho se již uvažovalo i psalo. Zvláště ovšem ve Francii, nejdřív tu dotčené. Konána o tom i řada anket, písemných i ústních, úředních, vědeckých i žurnalistických⁹⁾. K jednotě názorů se však dosud nedospělo.

Ani statistice se dosud nepodařilo jasně osvětliti ty příčiny. Hledána souvislost zjevu toho s nejrůznějšími zjevy, jež by mohly být s ním v příčinné souvislosti: se vzrůstem kultury, povšechné vzdělanosti, pomáhající ovládati pudy rozumem; se vzrůstem blahobytu vůbec; s rozvojem průmyslu a obchodu i úbytkem zemědělství, čili s t. zv. industrialisací pozorovaného území a s tím souvisejícím „útekem z venkova“; se snahami po sociálním vzestupu mas; s úpadkem nábožnosti a morálky vůbec; se vzrůstem požívačnosti a strachu z povinností rodičovských, rozšířením prostředků antikoncepčních atd., což vše bývá shrnováno názvem „stávka rodičů“ a zvláště matek; se vzrůstem racionalismu vůbec; ale také s vlivem příslušnosti k určité národnosti, určitému náboženskému vyznání, k určité stavovské třídě nebo politické straně, s vlivem prostředí městského, s hromaděním obyvatelstva vůbec atd.

⁹⁾ Tak na př. úřední Commission extraparlamentaire de la population, zřízená v lednu 1902 min. pres. Waldeck-Rousseauem, vědecká anketa Academie des sciences morales et politique z r. 1909, anketa Revue hebdomadaire z téhož roku atd.

Mám za to, že tu dlužno nejprv rozlišovati úbytek plodnosti jen u jistých vrstev obyvatelstva nebo jen na jistých, zcela omezených, malých územích, tedy úbytek pouze parciální, od povšechného, zasahujícího celý národ nebo stát, po případě celou skupinu států. Zjev pouze parciální mívá jen jedinou svou příčinu nebo jen dvě či tři, a ty dají se pozorným, několik let trvajícím šetřením statistickým zjistiti poměrně snadno a pak rovněž poměrně snadno odstraniti nebo aspoň zmírniti. Zde nám však jde hlavně o onen povšechný úbytek plodnosti ve velkých celcích, a tu je zjištění jeho příčin velmi obtížno. Zdá se mi, že tu spolupůsobí zpravidla všechny příčiny svrchu naznačené, ač ne všechny stejnou měrou. K bližšímu osvětlení jich pomáháme si tu nejprve pozorováním porodnosti zvlášť ve městech a zvlášť na venkově, ve městech pak odděleným pozorováním jednotlivých vrstev jejich obyvatelstva i jednotlivých charakteristických částí měst. Hledajíce pak příčiny zjištěných při tom rozdílů, přibližujeme se poměrně nejsnáz k poznání vlastních příčin zjevu celého i vzájemného poměru jich.

Tak zjištěno především jasně, že ve městech nastal úbytek porodnosti i plodnosti mnohem dříve a byl daleko větší než na venkově¹⁰⁾. Vliv města,

¹⁰⁾ Tak na př. v naší republice připadalo r. 1928 na 10.000 obyv. v obcích venkovských (majících méně než 10.000 ob.) 256 živých novorozenců (v Čechách 211, na Moravě 238, ve Slezsku 242, na Slovensku 318, v P. Rusi 421), ve větších obcích jen 139 (v Č. 123, na M. 129, ve S. 146, na S. 193, v P. R. 323); v Užhorodě samotném ještě 260, v Bratislavě 177, v Brně 131, v Praze 125; nejméně v Liberci, jen 85 (Zprávy SÚS. r. 1929, č. 77). Jak rychle v Praze plodnosti ubývalo, vidno na př. z těchto čísel: Na 10.000 žen schopných roditi připadalo tam porodů: r. 1880 1354, r. 1890 1155, r. 1900 980, r. 1910 715 (Gruber, Popul. otázka, str. 80). — V Německu činil takovýto koeficient manželské plodnosti v průměru let 1924—1926 pro říši v celku 1435, pro velká města o více než 100.000 ob. v průměru jen 893, pro Berlín sám jen 624 (Mnichov 728, Drážďany 740, Lipsko 762 atd.), kdežto pro obce s méně než 100.000 ob. ještě 1665 (podle úředních dat říšského úřadu statist. uveř. v cit. Sonderheftu Nr. 5 k „Wirtsch. u. Statistik“ na str. 15). — Jak již před válkou byl v tom směru velký rozdíl mezi Berlínem a ostatním Pruskem a jak rozdíl ten postupem doby rostl, viděti z těchto čísel: Podobný koeficient manželské plodnosti činil:

zvláště ovšem velkoměsta, zasáhá tu i širé okolí: Zjištěno (na př. u nás Drem Boháčem), že porodů ubývá i ve venkovských obcích tím víc, čím blíže jsou k velkoměstu, ba i čím lepší mají železniční spojení s ním¹¹).

Těžší už je zjistiti, která stránka poměrů městských a zvláště velkoměstských je tu vlastní příčinou úpadku porodnosti v nich a podle toho i úpadku porodnosti vůbec. Mínění i statistické opory jich se tu rozcházejí, podle toho, které stránce autor přikládá osobně větší váhu, jakým směrem tedy vedl i své šetření, a ovšem také podle růzností pozorovaných měst i dob.

Jedni shledávají statistickou oporu pro mínění, že tu je rozhodujícím vyšší průměrné vzdělání¹²); ukazují, že

v prům. let 1880—1881	v Berlíně	2010,	na venkově	v Prusku	3290
1890—1891	„	1650,	„	„	3470
1895—1896	„	1380,	„	„	3430
1900—1901	„	1270,	„	„	3370
1905—1906	„	1120,	„	„	3170

(Podle Sundbärga uvádí F. A. Theilhaber v „Das sterile Berlin“, Berlin 1913, na str. 55.) — Zajímavá čísla, kombinující rozdíly v plodnosti mezi venkovem a městy, s rozdíly jejich u různých povolání, uvádí J. Wolf v cit. svém novém díle na str. 181 a 182: Porody, jež daly matce 3. neb 4. dítě, činily v Prusku r. 1926:

	u zemědělců	u řemesl. a průmysl.	u obchod. a dopr.	u úředníků a vol. povol.	
ve městech	26·7 ⁰ / ₀	25·3 ⁰ / ₀	22·6 ⁰ / ₀	20·6 ⁰ / ₀	všech porodů
na venkově	32·1 ⁰ / ₀	28·8 ⁰ / ₀	29·4 ⁰ / ₀	26·5 ⁰ / ₀	„ „

Ve Francii však podle tvrzení Bernharda (v práci cit. v pozn. 1. na str. 65) nejeví nyní venkov vyšší porodnost nežli města, spíše naopak. Také v Anglii dohonil již venkov v tomto směru města, ba r. 1921 je i předhonil: porodnost ve venkovských okresích činila tam 214 proti 221 v samotném Londýně a 224 pro průměr celé Anglie s Walesem; ale r. 1927 se venkov zase trochu polepšil, vykazuje porodnost sice zase nižší než r. 1921, totiž 167, ale aspoň nepatrně vyšší než průměr celé A. s W., jenž činí 166 (podle str. 121 tamní úřed. zprávy, cit. svrchu v pozn. 7).

¹¹) Viz Dr. Ant. Boháč, Český populační problém (Praha 1914), str. 20 ss.

¹²) Na př. z Angličanů J. St. Mill, z Francouzů Leroy-Beaulieu, z Němců aspoň částečně prof. Dr. Julius Wolf (jenž však zastává hlavně teorii „racionalisace“) a j. — Z dokladů na př.: v Berlíně r. 1911 připadalo na 100 vyšších úředníků poštovních jen 123 dětí, na 100 nižších však 200 dětí (Gruber, str. 76).

v kruzích vzdělanějších nejdřív nastalo a nejdál pokročilo šetření ženy před útrapami porodu a mateřství. Dokázáno také, že též u dělníků se vyšší vzdělání, jakým se vyznačují dělníci cvičení od necvičených (nádeníků), projevuje menším počtem dětí u cvičených ¹³⁾.

Jiní mají za to, že tu rozhoduje průmyslový a obchodní ráz městského obyvatelstva ¹⁴⁾. Opět jiní činí tu zodpovědnou větší zámožnost ¹⁵⁾, spojenou s větším blahobytnictvím, touhou využití co nejvíce všech požitků velkoměstských a zachovati sobě i rodině nabytý blahobyt i zvýšenou míru životní. Také pro to mluví některá statistická data, zejména z poslední čtvrtiny min. století. Ukazují, že čím zámožnějšími kruhy je obydlena ta která čtvrt velkoměsta, tím větší je tam úbytek porodnosti, kdežto v chudých čtvrtích, zejména dělnických, je počet porodů i ve městech ještě nadprůměrný ¹⁶⁾.

¹³⁾ Tak podle zmíněných již zpráv Registrál-General pro Anglii a Wales za r. 1911 připadalo tam na 1000 ženatých mužů ve věku do 55 let: u necvičených dělníků 213 dětí, u cvičených jen 153, ve středních a vyšších vrstvách dokonce jen 119. — Podobně J. St. Mill, Wright, Wolf a jiní.

¹⁴⁾ Podle Schweizerische Statistik (Lief. 112, str. 21*) činil ve Švýcařích v průměru let 1871—1890 koeficient manželské plodnosti: v okresích zemědělských 266, v průmyslových jen 237, ve smíšených 257. V Prusku (bez Berlína) připadalo r. 1925 na 10.000 ženatých zemědělců 2518 živých novoroz., u nezemědělců jen 1316 (podle cit. Sonderheft Nr. 5, k „Wirtsch. u. Stat.“, str. 31). Srovn. též čísla cit. z Wolfa v pozn. 10, k nimž z téhož pramene, str. 180, dodávám: Porody, dávající 4. neb další dítě, činily v Prusku r. 1926 u rodin zemědělských 19·8% všech jejich porodů, u řemeslnických a průmyslnických 14·7%, u obchod. a dopr. 11·3%, u rodin úřed. a příslušníků volných povol. 7·4%.

¹⁵⁾ Velmi rozšířená tato „theorie blahobytová“ (Wohlstandstheorie) má horlivé zastánce jak ve Francii (slavné statistiky Bertillona a Levasseura i jiné), tak i v Německu, zde jmenovitě ve slavném národohospodáři prof. Lujo Brentanovi („Die Malthussche Lehre und die Bevölkerungsbewegung der letzten Dezennien“, Mnichov 1909) a v prof. Dr. P. Mombertovi („Studien zur Bevölkerungsbewegung in Deutschland“ atd., Karlsruhe 1907; „Über den Rückgang der Geburten- und Sterbeziffer in Deutschland“, v Arch. f. soz. Wiss., sv. XXXIV., a j.). Proti ní se velmi rozhodně staví prof. Jul. Wolf, zejména v nejnovější své práci, cit. svrchu v pozn. 1.

¹⁶⁾ Bertillon předložil X. mezinár. kongresu pro demografii a hygienu mimo jiné tato čísla: Na 10.000 žen ve věku od 15—50 let připadalo manželských dětí průměrně ročně:

Ale v našem století tento poslední příznak již často selhává: Statistika ukazuje, že právě v kruzích dělnických poslední dobou ubývá porodnosti nejnápadněji. Zůstává sice snad ještě v celkovém průměru vyšší než u kruhů zámožnějších, ale ubývá jí v posledních desetiletích ještě mnohem rychleji než u těchto, takže se zdá, že je brzo dohoní, ne-li předhóní¹⁷⁾.

v měst. okresích	v Paříži 1886—1895	v Berlíně 1886—1895	ve Vídni 1891—1894
velmi chudých	1404	2217	2000
chudých	1289	2060	1640
zámožných	1112	1954	1550
velmi zámožných	987	1777	1530
bohatých	939	1464	1070
velmi bohatých	691	1222	710

Podobných dokladů sestaveno různými autory i statistickými orgány ještě celá řada. Srovn. však také následující pozn. 17. zde!

¹⁷⁾ Leckde již skutečně předhónilo. Jak rychle se vůbec dělnictvo přizpůsobuje v omezování porodů systémům, dříve jen v „buržoasii“ obvyklým, a jak rychle v nich pokračuje, ukazují na př. výsledky šetření Dra Stolla, v Berlíně konaných: R. 1911 připadalo podle nich na 1000 obyv. v dělnické části Berlína ještě 28 porodů, v části obývané „středním stavem“ 17, ve vilové čtvrti boháčů pouze 9; ale r. 1925 již ve všech těch časech bylo číslo porodnosti stejné, totiž 9·4! (Stoll v díle cit. v pozn. 1., str. 4 a 5.) Také podle šetření říšského statist. úřadu německého, pro Bavorsy provedeného, vykazují tam r. 1925 při některých zaměstnáních dělníci dokonce již menší potomstvo než samostatní; tak připadalo živých manželských novorozenců na 10.000 ženatých mužů toho zaměstnání do 50 let věku: při kovoprůmyslu se strojnictvím a nástrojářstvím u dělníků 1663, u samostatných 1799; při průmyslu dřevařském u dělníků 1859, u samostatných 2090; při průmyslu kožařském se spracováním gumy, kaučuku a asbestu u dělníků 1715, u samostatných 1952; při potravinářském u dělníků 1372, u samostatných 1925; při živnostech hostinských a výčepnických u dělníků jen 584, u samostatných 2400 (!); při dopravnictví u dělníků 1273, u samostatných 1909 atd. (Cit. 5. Sonderh. zu Wirtsch. u. Stat., str. 33.)

— Bohatý nový materiál o rozdílech v porodnosti různých čtvrtí — chudých a dělnických, proti jiným — opatřil si prof. Jul. Wolf z celé řady měst a uveřejňuje jej (na str. 32 ss. a 41 ss. svého díla v pozn. 1. zde citovaného), hlavně ovšem jako důkaz proti Brentanově teorii blahobytové. Z něho vyjímám aspoň tato čísla obecné porodnosti (převedená k vůli vyloučení zlomků opět na 10.000 obyv.):

Že nyní i dělnické kruhy napodobují v systému dvou dětí nebo dokonce jen jednoho dítěte příklad vrstev zámožnějších a provádějí jej s obvyklou u nich organizační kázní zpravidla velmi radikálně, uvádí nás na další možnou příčinu ubývajících plodnosti: působení agitace odborářské nebo politickostranické. Tak prof. Lujo Brentano vysvětluje zmíněný již rozdíl v počtu dětí u dělníků evičených a neevičených právě jen působením odborových organizací oněch, ježto organizace ty pod vlivem t. zv. novomalthusianismu (o němž si ještě blíže promluvíme) hleděly obmezením počtu potomstva působit na snížení nabídky pracovních sil a tím na zvýšení cen práce i zlepšení postavení dělnictva vůbec. Prof. Julius Wolf pak, srovnáváje čísla o porodnosti v jednotlivých částech Německa r. 1908 s čísly o výsledcích říšských voleb tam r. 1907 konaných, ukazuje, že nejnižší porodnost vykazují právě provincie s největším počtem hlasů sociálnědemokratických a naopak, a také, že nejvíce porodů jevíly okresy, jež se politicky hlásily ke katolickokonservativnímu středu. Též ohromný úbytek porodnosti v průmyslovém Sasku, jež dříve patřovalo k zemím s nejvyšší, poslední dobou však naopak s nejnižší porodností v Německu, připisuje Wolf hlavně působení

V Berlíně:	r. 1909	r. 1912	r. 1926	tedy pokles o
v bohatém Tiergartenviertel	152	138	104	48,
v chudém (dělnickém) Weddingu	318	264	118	200;
rozdíl mezi oběma částmi činil tedy	166	126	14.	

V Basileji:	r. 1911/14	1921/24	1926	1926
v zámožné části v průměru let	133,	121	120,	102,
v střední " " " " "	214,	"	143,	" " 137,
v dělnické " " " " "	239,	"	139,	" " 131.

Ve Štokholmě:	r. 1911	r. 1925	tedy pokles o
v bohaté části	171,	131,	40.
v chudé " " " "	265,	120,	145,

V Norimberce:	r. 1913	r. 1925	tedy vzrůst o
v bohaté části	68,	101,	33.
v chudé " " " "	314,	171,	143.

Ve Stuttgartě:	r. 1922	r. 1926	tedy vzrůst o
v bohaté Gänsheide	131,	145,	14,
v chudé Esslinger Vorst.	173	125,	48.

V Brémách:	r. 1901	r. 1926	tedy vzrůst o
v bohaté části	87,	90,	3,
v dělnickém předměstí	449,	161,	288.

sociálnědemokratické agitace¹⁸⁾, jež přímo kázala „stávku matek“ jako propagandu činu ve věcech pohlavních¹⁹⁾. Též von Gruber tvrdí, že tam, kde se rozmáhají liberalismus a sociální demokracie, porodů ubývá. Podobně i známý francouzský národohospodář Charles Gide.

Za příčinu rozdílů v stupni porodnosti uvádějí se dále též rozdíly náboženské i národnostní a rasové. Týž prof. Wolf ukazuje, že v zemích protestantských ubývá porodnosti víc a rychleji než v zemích s převahou katolickou²⁰⁾. Patrně jen v Německu. Neboť jiní (Brentano) proti tomu právem ukazují na katolickou Francii, kde úbytek porodnosti nejdříve nastal a (aspoň do války) nejméně pokročil²¹⁾.

¹⁸⁾ Viz jeho „Geburtenrückgang“ (Jena 1912), str. 75 ss., 101 a 147 ss. Srovn. však také, jak to vyvrací O. Wingen („Die Bevölkerungstheorien der letzten Jahre“, Stuttgart und Berlin 1915), na str. 145 a n.

¹⁹⁾ Byl to hlavně Dr. Alfred Bernstein, jenž r. 1913 ve veřejných přednáškách na téma „Die Geburtenbeschränkung — eine revolutionäre Waffe?“ snad první veřejně propagoval „den Gebärstreik“. Ale jeho slavnější jmenovec, vůdce soc.-dem. „revisionistů“ Eduard Bernstein vyslovil se hned téhož roku (v revui „Soz. Monatshefte“, 1913, čl. „Geburtenrückgang, Nationalität und Kultur“) jasně proti omezování porodů, jež sice považuje za přirozený důsledek dělnického hnutí, bez ohledu prý na nějakou staro- nebo novomalthusianskou agitaci, ale o němž tvrdí, že je naprosto nepochybné, že není žádným socialistickým řešením sociální otázky, nýbrž naopak „geeignet ist, den wirtschaftlichen Fortschritt zu schädigen“.

²⁰⁾ Srovn. též jeho přehledy na str. 79 a 80, kde ukazuje čísla o porodnosti v jednotlivých zemích evropských i mimoevropských, že největší porodnost jeví země s obyv. vyznání řecko-orthodoxního (pravoslavného, od 448 do 397 porodů na 10.000 obyv.), pak země katolické (od 388 do 314, s výjimkou Belgie a Irska), po nich teprve země převahou protestantské (Nizozemi 298 a Švýcarsy 265), pak čistě protestantské (od Dánska s 282 po Anglii s 251 a amer. angl. státy s 213), a na konec „Volk der ausgesprochenen Unkirchlichkeit“, Francie s 206 porodů na 10.000 obyv. (vše z let co nejbližších r. 1910).

²¹⁾ Ostatně Wolf ve svém nejnovějším díle (cit. svrchu v pozn. 1) uvádí na str. 159 již sám, že úbytek porodů je nyní v Prusku u katolíků spíš ještě větší než u protestantů, a dokládá to těmito čísly porodnosti (převedeme-li si je opět na 10.000 obyv.):

Prov. Sachsen,	kde protest. činí 91·6 ⁰ / ₀ ob.,	měla porod. r. 1910	288,	r. 1925	214,
„ Hannover,	„ „ „ 85·1 ⁰ / ₀ „ „ „ „ „	279,	„	206,	
„ Westfalen,	„ „ „ 47·2 ⁰ / ₀ „ „ „ „ „	356,	„	239,	
„ Schlesien,	„ „ „ 42·1 ⁰ / ₀ „ „ „ „ „	340,	„	250,	
„ Rheinprovinz,	„ „ „ 29·2 ⁰ / ₀ „ „ „ „ „	311,	„	209.	

Mám za to, že tu vůbec nezáleží na matrikové příslušnosti k té které církvi, ale na opravdovosti, s jakou se kde zachovávají mravní předpisy. Ježto pak je známý fakt, že právě n á b o ž e n s k é m e n š i n y, obklopené většinou jinověreckou, zpravidla nejvíc lpí na zásadách svého kultu a hledí mravně vyniknout nad to jinověrecké okolí, zdá se mi pochopitelné, že také ve směru pohlavním žijí takové menšiny — ať katolické v protestantském Německu, nebo protestantské neb jiné jinde — mravněji a přirozeněji než to okolí, jeví co nejméně umělých zásahů do přirozeného chodu své plodnosti. Ne tedy různost náboženských vyznání sama o sobě, ale jistě pokles v opravdovosti nábožensko-mravního citění zdá se mi důležitým činitelem i při poklesu porodnosti.

Dokladem toho zdají se být na př. i statisticky zjištěné změny v plodnosti u Židů. Tam, kde dosud žijí přísně v tradicích svého náboženství, vykazují dosud plodnost velikou, — tak jako je plodnost ta převedla přese všechny útlisky tolika století, jež viděla zanikatí tolik jiných národů, mocných politicky, hospodářsky i kulturně. Ale tam, kde se „zmodernisovali“, stali se Židé a Židovky (podle von Grubera) „nejhorlivějšími agitátory pro převrat platného sexuálního řádu“; nárůživé touze po moci, požitku, bohatství a společenském uznání obětovali svůj někdejší cit povinnosti k zachování plemene, a „jako hypermoderna dneška jsou (podle téhož autora) víc než všechny ostatní rasy ohroženi vymřením“²²⁾.

Že v dřívějších dobách území převahou katolická měla v Prusku opravdu značně větší porodnost nežli protestantská, vysvítá i z těchto čísel za r. 1910. Zdá se mi však, že tu více působila národnost katolického obyv. (Poláků a Čechů ve Slezsku a slovanských dělníků ve Vestfálsku a Porýnsku), než samo náboženství. Ale že i náboženství má v této věci jistý vliv, zdá se z celé řady jiných ještě dokladů nesporno. A to i v Prusku a v době poslední: V cit. Sonderh. Nr. 5 k „W. u. St.“ uvádí se na str. 23, že v letech 1920 až 1926 na 100 sňatků čistě evangelických připadalo tam 195 manželských dětí, čistě katolických však 273, čistě israelitských 169, evangelicko-katolických 121, křesťansko-israelitských jen 58.

²²⁾ Z dokladů: R. 1928 připadalo na 10.000 obyv. národností židovské děti živě narozených z matky Židovky na Podkár. Rusi 334, v Čechách 164, na Moravě jen 109, ve Slezsku 129 (podle Zpráv SÚS., 1929, č. 64). Protože se tu však počítá jen se Židy, kteří se přiznali ke zvláštní národnosti židovské, nejsou to čísla dosti úplná a tudíž dosti přesvědčivá, i dlužno se utéci k číslům starším, kde byli

Co se národností a ras vůbec týče, ukazovala statistika do doby poměrně nedávné, že nejplodnější jsou v Evropě národové slovanští, hlavně Rusové a Slované balkánští, pak Ukrajinci a Poláci; po nich přicházeli Rumuni a Italové, za nimi teprve Germáné, a to zejména ti, kteří jsou hojně prosyceni zgermanisovanou krví slovanskou (Prušáci, Sasové), pak ostatní národové románští (Portugalci a Španělé), a na konec Francouzi. Podle nejnovějších koeficientů porodnosti zůstávají sice Slované v čele, ale Rumunsko již má vyšší porodnost než Polsko; Portugalsko přichází hned za ním, pak následuje Španělsko, Itálie, Maďarsko (!), Nizozemí, Řecko, Finsko, Irsko, Skotsko, Dánsko, Norsko, a teprve potom následuje Německo, blíže se těsně Francii s Belgií a Švýcarskem, pod jehož porodností stojí Rakousko, Švédsko a Anglie s Walesem. I když to nejsou data podle národností, nýbrž jen podle států, ne vždy jednonárodních, naznačují přec jasně značný přesun v porodnosti jednotlivých národů, zejména ve prospěch Románů a na úkor Germánů, vyjímaje Holanďany²³⁾.

jako Židé čítání všichni Israelité: R. 1910 činila obdobná porodnost Židů v pravověrné Haliči 318 (r. 1895 dokonce 416), v Čechách však jen 127 (r. 1895 210), na Moravě 129 (r. 1895 228; podle čl. dra P. Galasso „Der Geburtenrückgang in Österreich“ v Statist. Monatschr. 1913, str. 413). O rychlém poklesu celkové porodnosti u nich svědčí srovnání: pro celé Rakousko činila (i s mrtvě narozenými) r. 1895 ještě 372, r. 1900 338, r. 1912 již jen 260; úbytek za 17 let činil tu tedy 112, kdežto u řim. katolíků za touž dobu jen 32, u evangelíků 82, u řeckých katolíků 44, u řec.-orient. dokonce jen 20 (Österr. Statistik, Neue F., sv. 8, seš. 3, str. 16*). — Ještě rychlejší byl úbytek plodnosti Židovek v Berlíně: na 10.000 Židovek 15—45 letých, připadalo tam židovských porodů: r. 1880 112, r. 1895 75, r. 1900 67, r. 1905 64, r. 1910 již jen 54, tedy ani ne polovice počtu z r. 1880 (podle Theilhabera, l. c., str. 106, jenž k tomu dodává: „Also stirbt ein Drittel der Berliner Juden in sich aus“, dokládaje to čísly o úmrtnosti, str. 107). Ještě hůř je tomu v manželstvích smíšených: podle šetření z r. 1905 z 853 Židovek, vdaných v Berlíně za křesťany, bylo neméně než 490 úplně bezdětných (podle téhož Theilhabera, str. 108). — R. 1925 v Prusku, Bavořích i v Hessensku zemřelo již značně více Židů, než se jich tam narodilo (viz Allg. stat. Arch., 18. sv., 1929, str. 437).

²³⁾ Srovn. již naše přehledy b) a c). Z prímých dat o porodnosti různých národností zejména: V naší republice připadalo živě narozených na 10.000 obyv. národnosti:

Sledujeme-li podrobně předválečnou statistiku porodnosti v českých a německých okresích u nás, nenajdeme bezpečného potvrzení domněnky často vyslovované o větší plodnosti Čechů nežli Němců²⁴⁾. Spíše se zdá, že tu víc než národ-

	českoslov.	ruské	polské	něm.	maďar.	židovské	jiné
r. 1925	253	449	423	204	283	234	347
1926	249	427	353	198	270	235	338
1927	236	415	332	186	257	210	376
1928	234	431	312	185	256	224	452

(podle Statist. přír. rep. Čsl. III, str. 325 a Zpráv SÚS. 1929, č. 64). — Dr. Galasso vypočítal v cit. článku zajímavým způsobem mediány z čísel o porodnosti jednotlivých národností v Rakousku za léta 1901 až 1910 (arci jen podle „obcovací řeči“); dostal tak — přepočteno opět na 10.000 obyv. — pro Rusíny porodnost 441, pro Rumuny 419, Poláky 389, Srbo-Chorvaty 364, Slovincy 345, Italy 333, Čechy 316, a pro Němce nejméně, 296 (l. c. str. 408—411). — Wolf v cit. novém svém díle uvádí na str. 154 z Winklera, že v pruské provincii Poznaňské činila porodnost (převedeno na 10.000 obyv.) r. 1911 u Němců jen 297, u Poláků však 405, a dodává, že r. 1924 činila tamtéž u katolíků, což prý jsou téměř výlučně Poláci, 360, u protestantů (= Němců) 168, u Židů jen 103. — Zajímavé je, že i ve Spojených státech severoamerických pozorují velké rozdíly v plodnosti různých národností: Carr-Saunders (na str. 320 díla cit. v roč. IV. této Roč.) udává podle Hilla, že z cizích žen, vdaných tam, připadá (kdy neuvádí) průměrem na 1 Angličanku 3·4 dětí, na 1 Němku 4·3, na 1 Italku 4·9 a na 1 Polku 6·2 dětí.

²⁴⁾ Boháč v cit. „Čes. probl. pop.“ dovozuje, že sice v letech 70 tých a začátkem 80 tých byl přirozený vzrůst českých krajů o $\frac{1}{4}$ až $\frac{1}{2}$ větší než německých, ale jen vlivem mnohem větší úmrtnosti u Němců, kdežto mezi natalitní číslicí českou a německou té doby nebyl rozdíl téměř žádný (str. 24); v letech 1881—1885 číslice ta činila v okresích většinou českých 37·87 ‰, v německých 37·65. Ale pak nastal obrat, jež Boháč připisuje jednak agrární krizi (v českých), jednak rychlému průmyslnění (v něm. okresích): v letech 1896—1900 měly okresy většinou české natalitu jen 33·96 ‰, německé však 37·12. V našem století až do r. 1911 (jímž pozorování Boháčovo končí) jeví okresy většinou německé sice stále porodnost vyšší než české, ale rozdíl (největší r. 1901: 3·52 ‰) se stále silně zmenšuje, r. 1911 činí jen 0·66 ‰ (čes. 27·29, něm. 27·95 ‰). — Myslím, že by byl Boháč dospěl k výsledkům poněkud jiným, kdyby nebyl Němcům přičítal všechny okresy smíšené, mající sebe menší německou většinu; silné dělnické české menšiny v hornických a průmyslových okresích, většinou německých, pomáhaly tím zvláště výdatně zvyšovati celkové ‰ německé. Potvrzení toho nalézám v koeficientech povšechné plodnosti, jež po vzoru Rauchbergově pro průměr let 1910—1911 vypočítává a s Rauchbergovými čísly z let 1881—1890 a 1891—1900 srovnává dr. W. Hecke pro čtyři skupiny

nost rozhoduje jednak zámožnost, jednak stupeň povšechného vzdělání obyvatelstva různých okresů, a že právě obě tyto možnosti kultury, jinak jistě tolik žádoucí, jsou všude provázeny úbytkem plodnosti. Jako i značné rozdíly v porodnosti některých celých národů a států dají se druhy daleko spíš vysvětliti rozdíly v hospodářské i kulturní pokročilosti jich, nežli rozdíly plemennými, tak i u nás: Dokud bylo české obyvatelstvo našich zemí ve velkém celku hospodářsky i kulturně daleko za spoluobčany německými, vykazovaly okresy české a smíšené daleko větší porodnost než německé; čím víc se však hospodářsky i povšechným vzděláním s nimi vyrovnávaly, tím víc ubývalo i jim této populační výhody.

Celkem myslím, že sic celá řada příčin spolupůsobí na nesporném ubývání porodnosti, ale nejzávažnější z nich že jsou ty, jež jsme uvedli nejdříve: vzrůst povšechného vzdělání — jak pravého, tak zejména povrchního pavzdělání —, spolu se vzrůstem blahobytu a blahobyt-nietví. Zvláště zdá se mi tu vinníkem ta pakultura, vysmívající se nejen náboženství, ale i morálce vůbec, vidící jediný cíl života v čirém materialismu a jeho požitcích, vyhýbající se co možná každé povinnosti, a tudíž i sladkým povinnostem rodičů k jejich živému pokračování, k jejich nesmrtelnosti, k vlastním dětem. Čím víc se kde vzmáhá mínění, že děti jsou rodičům jen obtíží, překážkou ve volném užívání všeho, co moderní život skýtá příjemného, a že zejména větší počet dětí je kletbou, nedovolující povznést se do třídy kulturně vyšší, hospodářsky i sociálně výhodnější, — čím víc se kde pod tako-

okresů v Čechách: I. víc než ze $\frac{4}{5}$ německé, II. smíšené s něm. většinou, III. smíšené s českou většinou a IV. víc než ze $\frac{4}{5}$ české okresy; připadá pak na 10.000 žen, schopných roditi, průměrem ročně všech narozených vůbec:

	ve skupině v l. 1881—1890	1891—1900	1900—1911	Úbytek od l. 1891/1900 do 1910/1911.
I.	1525	1496	1201	— 295
II.	1497	1587	1429	— 158
III.	1451	1430	1272	— 158
IV.	1558	1432	1204	— 228

(Dr. W. Hecke: „Volksvermehrung, Binnenwand. und Umgangssprache in den nördlichen Ländern Österreichs“, ve Statist. Monatschr. 1914, str. 667, a Dr. Heinrich Raueberg: „Der nationale Besitzstand in Böhmen“, Leipzig 1905, I. sv., str. 197).

výmity a podobnými pláštiky kulturních starostí kryje strach z nepohodlí, zvýšené práce, zmenšení požitků a ze vzrůstu povinností, spojených s větší rodinou —, čím víc se kde šíří takovéto zásady i do kruhů nejpočetnějších, ať pod hesly vědy či hospodářského a sociálního pokroku, nebo z cynicky přiznávajícího požitkářství —, tím víc tam ubývá a bude ubývatí dětí, radosti z nich, krásné rodinné péče o ně, tím víc tam bude přirozeně ubývatí plodnosti. Protože tomu všemu je příznivější prostředí měst a zvláště velkoměst, proto tam a v okolí jich přirozeně ubývá plodnosti nejdřív a nejradikálněji. A že takovéto zásady přirozeně nejspíš vnikají do kruhů nejšířších tam, kde také opravdová kultura je nejstarší a nejvyspělejší, kde každý mnoho čte, chodí na schůze, je přístupen novým myšlenkám i pokusům, vidí káceti se dnes jako překonané stanovisko mnohé z toho, co včera bylo považováno za správné, atd. — proto je také přirozeno, že nejnápadnější úbytek porodnosti nalézáme v zemích nejstarší a nejvyspělejší kultury, v zemích a okresích pokročilejších dřív než v konservativnějších, u dělnictva organisovaného, více čtoucího a debatujícího, dřív než u neorganisovaného atd.

K otázce 4. Účinky ubývající porodnosti nedají se stanovití jednotně, šablonovitě. Budou velmi různé podle toho,

- a) jak veliká byla porodnost v dotýčeném obyvatelstvu předtím,
- b) jakého stupně úbytek její tam dosáhl a jak rychle pokračuje,
- c) do jaké míry je paralysován zmenšenou úmrtností,
- d) jaký je hospodářský a sociální stav postiženého území, národa atd., a konečně v neposlední řadě i podle toho,
- e) s jakého hlediska účinky ty hodnotíme.

Tam, kde porodnost byla abnormálně vysoká a byla provázána také abnormálně vysokou úmrtností, zvláště dětskou, tam možno účinky ubývající porodnosti, pokud nepřestoupí jistou míru, uznati příznivými, ať je hodnotíme s hlediska čistě populačního, národního a státního či humánního, hospodářského nebo sociálního: Populačně, národně ani státně neznamená to újmu, — s hlediska humánního je jistě jen si přátí, aby ženy byly ušetřeny přemíry porodů vyvážených přemírou dětské úmrtnosti, aby tedy (jak praví Goldscheid)

žena mohla svým generativním úkolům dostáti s nejmenším nákladem síly a nejvyšším účinkem. — a s hlediska hospodářského i sociálního je to nejen úsporou nákladů na přebytečné a marné porody, šestinedělí i pohřby, ale i ochranou před škodami z částečného přelidnění. Jen s hlediska morálního a zdravotního bude tu ještě záležeti na tom, jakými prostředky se tu dosahuje onoho úbytku porodů.

Tam však, kde plodnost dříve nebyla abnormální nebo kde úbytek její dosáhl vysokého stupně nebo trvale značně stoupá, kde se již nedá odčinití snížením úmrtnosti a kde není jen parciální nebo přechodný, — tam je účinkem jeho přirozeně depopulace, t. j. znatelný úbytek populace, neb aspoň příliš malý, vůči sousedům a odpůrcům nepoměrně nízký přírůstek obyvatelstva.

Kdy však možno plodnost či porodnost považovati za normální, kdy za abnormálně vysokou, kdy za příliš nízkou?

Již roku 1749 prohlásil vynikající německý předchůdce moderní vědecké statistiky Johann Peter Süßmilch ve své proslulé „Göttliche Ordnung“, že k udržení a přiměřenému rozvoji populace je potřebí, aby na každé manželství připadaly průměrem aspoň 4 děti. A to je celkem i průměr, jaký žádají též moderní badatelé jako normál pro dnešní civilisované národy. Ukazují především, že tu naprosto nestačí „systém dvou dětí“. Tak von Gruber vypočítává, že při tomto systému i podle velmi příznivých předválečných poměrů úmrtnosti by z 1 milionu současně žijících lidí zbylo po 100 letech jen asi 347 tisíc²⁵⁾, tedy skoro pouhá třetina; podobně udává Grotjahn, že při celkovém průměru pouze dvou dětí nezbyla by z národa již po 75 letech ani celá polovice. Nestačí však ani průměr 3 dětí na manželství; vždyť i Francie dosahuje podle Gida zpravidla průměru téměř tak vysokého (2·7), a přece se značně depopulacionuje; neboť ze tří dětí vždy některé zemře před uzavřením sňatku nebo zůstane svobodno. Také ti, kdo žádají průměr aspoň 4 dětí na manželství (Grotjahn, Freudenberg a j.), počítají s tím, že průměrem jedno z nich zemře již v dětském věku, i formulují druhdy svůj požadavek tak, že každý pár

²⁵⁾ Přesně 347.075 (Prof. Dr. Max v. Gruber: „Ursachen und Bekämpfung des Geburtenrückgangs im Deutschen Reich“, München 1914, str. 46).

rodičů má vychovati aspoň 3 děti přes 5., ev. 14. rok. Zajímavým způsobem rozlišuje tu zmíněný francouzský národohospodář Gide: má pro dnešní Francii za nejvýhodnější, aby průměr činil v rodinách dělnických 2 až 3 děti, v ostatních 4 až 5 dětí; tu by prý Francii přirůstalo ročně v celku asi 300 až 400 tisíc lidí, což má za dostatečné; pro kruhy dělnické však by mělo zmenšování jich počtu v zápětí zvyšování mezd, kdežto v kruzích měšťanských by nastalo větší dělení nabytého majetku mezi více dětí, tím obojím pak by se dosavadní sociální protivy stále blahodárně vyrovnávaly²⁶⁾. Krásný plán, ale sotva uskutečnitelný. Pochybuji, že si dají různé vrstvy národa ve svém celku různě nakomandovati, kolik dětí mají a smějí mít. Nám však stačí fakt, také z toho celkem vyplývající, že za nejvhodnější průměr pro zachování a normální rozvoj populace považují se ve velkém celku téměř všeobecně čtyři děti na rodinu.

Jakmile jich je tedy méně, hrozí **depopulace**, a není-li schodek vyvážen stejně vydatným snížením úmrtnosti nebo přistěhovalectvím, depopulace skutečně nastává. Jaké jsou její účinky?

Je-li to zjev pouze parciální nebo přechodný, tu záleží ještě mnoho na hospodářském a sociálním stavu postiženého území, národa, postižené vrstvy. Jde-li o území nebo národ, vrstvu, jejichž hospodářské a sociální poměry jsou velmi nepříznivé, kde již dosavadní populace jen stěží nalézá slušnou obživu a scházejí přirozené podmínky pro hospodářské povznesení, kde tedy nastalo částečné přelidnění a není vyhlídek na jinou nápravu jeho buď vůbec neb aspoň v blízké době, — tam je taková depopulace, ač jen dočasná, jedině možnou a tudíž vítanou pomocí.

Ve všech jiných případech však záleží při posuzování účinků depopulace velice na hledisku, s něhož ji hodnotíme. Hlavně podle různosti hledisk se tu názory ohromně rozcházejí. Jedni vítají depopulaci jako zjev velmi žádoucí, zvláště po stránce hospodářské a sociální, jiní se ho lekají jako příznaku úpadku, nejen po stránce mocenské, státní a národní, ale do značné míry i úpadku pravé kultury a pokroku hospodářského i sociálního. Přiznám se hned zde, že patřím k těmto druhým.

²⁶⁾ V „Le dépeuplement de la France“, Enquête de la Revue Hebdomadaire (Paříž 1909), na str. 37.

První se rádi opírají o autoritu Malthusovu. Malthus se bál (aspoň částečného) přelidnění a nabádal k obmezování potomstva, ovšem jen prostředky mravnými, hlavně pohlavní zdržlivostí. Jeho novodobí stoupcenci rádi rovněž obmezovati potomstvo, ale jinými, novými prostředky, a proto se rádi nazývají novomalthusiány²⁷⁾. Tvrdí, že hospodářskému a sociálnímu povznesení všech, hlavně tříd dosud nezámožných, zejména dělnických, vadí nejvíce příliš četné potomstvo, právě u nich tak časté. Z něho vychází nemožnost, zvýšiti životní míru svou i potomstva, popřáti sobě i jemu vedle nejnужnějších existenčních též nějaké požitky další, hlavně kulturní, dáti dětem vyšší vzdělání a tím možnost povznést se do tříd lépe situovaných. Obmezí-li se tedy počet potomstva, buď radikálně na bezdětství neb aspoň na systém jen jednoho, nejvýš dvou dětí, ať prostředky jakýmikoliv, pak nejen že se obmezuje příští konkurence pracovních sil a tím přivádí zvýšení mezd, ale umožňuje se i ono zvýšení životní míry a kulturního niveau, povznesení sebe i dětí do vyšší třídy atd. Jsou tedy podle těchto novomalthusiánů účinky ubývajících porodnosti velmi příznivé, jak hospodářsky a sociálně, tak zejména i kulturně.

Jak líčí naopak její účinky druhá strana?

Ukazuje především na nebezpečí, jež z depopulace hrozí mocenskému postavení národa, státu i jednotlivých tříd. Nedostatkem potomstva vyhynuli nebo zakrněli celí národové, a to právě nejkulturnější. Vzpomeňme jen na nejznámější toho příklady ze starověku. Hrdinný a jistě nejvýš kulturní národ řecký ztratil nejen samostatnost a téměř všechen význam politický, ale i své někdejší vedoucí postavení v lidské kultuře, když (asi od doby Alexandra Velikého) přestal se dostatečně rozmnožovati. Jeho historik Plutarchos²⁸⁾ ukazuje na smutné následky této nedostatečné plodnosti u národa, kdysi tělesně tolik zdatného, tímto příkladem: R. 200 př. Kr. nedovedlo celé Řecko postaviti 3000 těžkooděnců — tolik, kolik jich kdysi jediná Megara vyslala do bitvy u Platej! Jiný slavný

²⁷⁾ O vzniku tohoto hnutí (založením „Malthusian League“ v Londýně r. 1877, připraveným hlavně Ch. Drysdalem), o jeho hlavních přívržencích, třech směrech i významu viz v Grubrově Populační otázce str. 121—127 i další.

²⁸⁾ Srovn. jeho *Moralia*, str. 414 a).

historik řecký, Polybios, současník doby hlavního úpadku²⁹⁾, nařiká pak nápadně podobným způsobem jako po 2 tisíciletích vlastenci francouzští, že celé Řecko trpí bezdětností a nedostatkem lidí, „neboť lidé se oddali pychu, chtivosti peněz a lenosti; nechtějí se již ženiti, nebo jestliže tak učinili, nechtějí všechny zrozené děti vychovati, nýbrž nanejvýš 1 neb 2, aby je zůstavili bohatými a mohli je vychovávat v přepychu. Zlo pak se nepozorovaně rychle rozmohlo. Neboť, když je tu jen 1 dítě nebo 2, mohou být snadno schváceny válkou nebo nemocí, a domy pak nutně zůstávají prázdné“.

A jak to dopadlo s Římany, když také u nich stala se módou „stávka rodičů“? R. 220 př. Kr. měla prý Itálie asi 22 mil. obyv. (?), za 400 let klesl počet jich na 10. za další dvě století na pouhých 5 milionů³⁰⁾ — a říše se rozpadla! Na počátku druhé punské války měl malý celkem ještě římský stát k dispozici 270.000 zbraně schopných občanů —, ale již za dob Augustových se pochybovalo, že by bylo možno odvésti najednou 45.000 bojovníků. A Itálie pustla, propadala s odlidněním i hospodářské zkáze, přes dlouhý mír a obromné poplatky podrobených provincií: protože nebylo dost lidí-hospodářů, zůstávaly širé lány úrodné půdy neobdělávány, propadly zbahnění a malarii, jež pak pomáhala zemi dále odlidňovati³¹⁾. Marně r. 193 po Kr. císař Pertinax vyhlášoval, že každý římský občan si může zadarmo přisvojití neobdělávanou půdu, již bylo nazbyt, a to i půdy nejlepší jakosti. Nebylo lidí, nebylo pracovníků, ztracená plodnost se nedala znovu získati — úpadek světovládné šire se vším jejím bohatstvím i kulturou rychle pokračoval, až se stala snadnou kořistí mladých, populačně zdatných, plodných národů barbarských...

A tak by se dalo z historie ukázati na celé řadě národů a států, jak ubývající plodnost byla příčinou jejich úpadku nebo dokonce zániku. Novodobá statistika pak ukazuje, jak i v naší

²⁹⁾ Žil v letech asi 198—116 před Kr. Srovn. jeho Historie, knihy XXXVII. kap. 9, § 5—8.

³⁰⁾ Tak uvádí Arthur v. Fircks ve své proslulé „Bevölkerungslehre und Bevölkerungspolitik“ (Leipzig 1898) na str. 290. Docela jinak odhaduje však počet obyvatelstva ve staré Itálii Dr. Julius Beloch v „Die Bevölkerung der griechisch-römischen Welt“ (Leipzig 1886), na str. 413—443 a 500—502.

³¹⁾ Již v posledním století republiky bylo na př. staré Latium liduprázdnou pouští — dovozuje Beloch na str. 422 cit. díla.

době úbytek populační plodnosti ohrožuje mocenské postavení národů i států. Srovnáním normálního vzrůstu populace ve Francii a Německu ukazovala na př. již v poslední čtvrtině minulého století na rostoucí nebezpečí, že v očekávaném konfliktu těch dvou velmocí Francie podlehne; neboť, kdežto r. 1840 měla Francie ještě víc obyvatelů (34·2 mil.) nežli Německo (32·8 mil.) a r. 1850 se oba ty státy počtem obyvatelstva přibližně rovnaly (35·8 a 35·9 mil.), již r. 1900 měla Francie jen necelých 39, Německo však přes 56 milionů duší, a za celé první desetiletí našeho století nepřibyly ve Francii ani $\frac{3}{10}$ toho obyvatelstva, jímž se přirozenou měnou rozmnožilo Německo za jediný pouze rok ³²). Nebyl tedy jistě neodůvodněn známý pyšný výrok Moltkův, že Francouzi úbytkem porodů ztrácejí každodenně jednu bitvu ³³). Také jen vědomí ohromného nebezpečí, z toho

³²) R. 1910 měla Francie 39,602.000, Německo 64,926.000 obyvatel! (Podle franc. Annuaire stat. 1922.)

³³) Vývoj porodnosti po světové válce ovšem silně v tom směru změnil hrdé stanovisko Němců. Kdežto dřív jen rychlý populační vzrůst Ruska je trochu znepokojoval (srovn. na př. vývody J. Wolfa v jeho „Geburtenrückgang“ na str. 181 ss.), ale proti Francii i ostatnímu světu se považovali za populačně naprosto zajištěny, nyní již mnozí s nelíčenou úzkostí vypočítávají pravděpodobný vývoj své populace (na př. i sám Říšský úřad statist. ve sv. 316 Stat. d. D. Reichs). Burgdörfer v cit. díle dokazuje, že porodnost v Německu již nyní nestačí zajistiti Němcům i jen dosavadní stav. Přesvědčivě dovozuje, že prostá čísla o porodnosti a úmrtnosti dlužno „očistit“ od vlivu skutečnosti, že Německo má nyní abnormálně mnoho lidí středního věku, a že podle „očistěných“ těch čísel (pro r. 1927 porodnost 159, úmrtnost 174) zůstává v Německu porodnost dnes (r. 1927) již o 9% za úmrtností, že již dnes schází asi 200.000 živých novorozenců ročně, aby mohl být v Německu zachován nynější stav žen 15—45 letých, a že tam nynější porodní výkonnost žen již nestačí ani k tomu, aby zaručily udržení dnešního stavu obyvatelstva. „Náš národ není již národem rostoucím, učinil již ... první krok k tomu, aby se stal národem vymírajícím“ (str. 45). J. Wolf v cit. novém svém díle však utěšuje své krajany tím, že stejným celkem úbytkem plodnosti trpí také národové evropského západu i severu, a že tedy ještě „po jednom věku lidském bude počet německého lidu padat na váhu evropské politiky poměrně ne méně závažně jako dnes“ (l. c. str. 155). Zato jiní ukazují již na vážné nebezpečí, hrozící z nedostatečné porodnosti celé Evropě a bílému plemeni vůbec. Tak i sám takový přívrženec omezování porodů, jako je prof. East, ukazuje (l. c. str. 112 a 113), že bílá plemena nyní zdvojnásobují svůj počet až v 80 letech, rostouce ročně jen o 8·7‰, žlutá

hroziícího, vedlo pravděpodobně svobodomyšlnou, republikánskou Francii k tomu, že se všemožně snažila uzavřítí alianci s carským R u s k e m, tenkrát všechno spíš než svobodomyšlným, ale tak bohatým na „lidský materiál“. A nebýt toho spojení hned na počátku poslední války, jak rychle bylo by asi Německo, kdyby bylo mohlo vrhnouti do Francie hned celou svou moc, zaplavilo něšfastnou depopulovanou tu zemi?

Ale jako u celých národů a států, tak je tomu v podstatě i u jednotlivých tříd. Také tu bylo by možno dovolati se dějin Říma, jak s úpadkem porodnosti ubývala tam moc nejprve patriciů vůči množícím se plebejům, pak i občanů římských vůbec proti bezmocným dřív otrokům a barbarům. Ale nemusíme choditi tak daleko zpět. Prof. W o l f, jenž — jak jsme viděli — statisticky dokázal rychlý vzrůst úbytku dětí u příslušníků sociální demokracie, dovozuje dále, že by tudíž tato strana právě tak jako města nemohla se těšiti žádnému rozmnožení svého počtu bez přistěhovalectví z venkova a bez přeběhlíků z jiných stran. Jak bude však s její mocí, až obojí přestane? Ze sebe samé strana ta při svém hlásání hesla „stávky matek“ nesvede podle Wolfa rozmnožení svých řad. Nedivno tedy, že bystrý předák strany té K a u t s k ý se toho lekal a v článku „Der Gebärstreik“ ukazuje, že agitace proti porodům „je nejen zbytečným plýtváním silami, ale přímo vynakládáním jich na věc š k o d l i v o u“, i pln obav volá: „Nejkrásnější kvality neprospějí proletariátu, bude-li mu scházeti potřebná početnost“³⁴). Francouz G i d e pak radí buržoasii, aby, chce-li zvítězit nad svými protivníky, pečovala hojným potomstvem o rozhojnění svých řad a tak „využítkovala neprozíravosti socialistů a anarchistů, kteří, činíce se dnes propagandisty malthusianismu, neuvědomují si, že tím zmenšují budoucí kontingenty svých čet a v důsledku toho si připravují nepochybnou inferioritu v třídním zápase, tvořícím přec podstatný článek jejich programu. Ani teď ještě nečiní třída opravdu dělnická plnou většinu národa; jak bude, až bude prováděti malthusianism po

a hnědá však již v 60 letech, majíce roční přirozený přírůstek 11·6⁰/₁₀₀. R. K o r h e r r pak v cit. své práci již tvrdí, že národové bílé rasy jdou úbytkem porodů vstříc konečnému zániku; že v budoucnosti nepřiliš daleké je barevné rasy svou větší plodností předstihnou a zaplaví země jimi obývané.

³⁴) Die Neue Zeit, 1913, sv. 2, str. 909.

30 let, jestliže třída měšťácká, která ji na tuto dráhu zatlačila, zvykne si ji tam již nenásledovati“? ³⁵⁾).

Ale vedle poklesu branné moci, vedle souvislého s tím bohužel dosud nebezpečí ztráty samostatnosti neb aspoň poklesu politického významu národa i státu, vedle ohrožení mocenského postavení i jednotlivých tříd a stran, má úbytek porodů po náhledu zmíněné druhé strany za následek též ohrožení hospodářského, sociálního i kulturního zdaru národa jím postiženého. I na těchto polích, kde právě si přívrženci novomalthusianismu slibují od obmezení potomstva tak veliké výhody, že si troufají jimi ospravedlnit i sebe nemravnější prostředky k obmezení tomu vedoucí —, i zde dá se zdar a příznivý rozvoj daleko spíš očekávati od přiměřeného vzrůstu populace než od jeho zastavení nebo dokonce od jejího úbytku. Důvody pro to vybírá ze spisů nejrůznějších odpůrců novomalthusianismu a shrnuje v přesvědčivý přehled náš Gruber ³⁶⁾ tak krásně, že mám za nejvhodnější prostě zde ten jeho přehled jen s malými modifikacemi opakovati:

1. Větší počet dětí donucuje rodiče a zejména otce rodiny k větší čilosti, energii a podnikavosti, kdežto malý jich počet svádí k pohodlí a předčasnému odpočinku.

2. Je-li více dětí, přirozeně snaha rodičů jde pouze k tomu, aby děti byly vychovány a připraveny k samostatnému vydělávání na prospěch vlastní i národní (a dodal bych: i sociální), kdežto při malém počtu dětí jsou rodiče sváděni zabezpečovati jim vlastní prací potomní bezpraené zaopatření a činiti tedy z nich společenské parasity.

3. Jsou-li, jak se nověji od lékařů dokazuje, prvorozené děti zpravidla méněcenné pozdějších, má národ při systému dvoudětském tohoto méněcenného dorostu polovici, při systému čtyřdětském však necelou čtvrtinu. Známo též, že právě největší velikáni lidstva byli pozdějšími dětmi z většího počtu sourozenců.

4. Při skrovném dorostu není také dostatek talentů, způsobilých k vůdčím úkolům ve státním, hospodářském i kulturním životě národa, pro zdar celku nezbytných.

³⁵⁾ V cit. „Le dépeuplement de la France“, str. 35.

³⁶⁾ Dr. Jos. Gruber: Populační otázka (Praha 1923), str. 132 a násl., a předtím již v čl. „Válka a populační problém“ v Obz. nár. hosp., 1916, str. 26—29.

5. Náklad na výchovu dětí neroste souměrně s jich počtem, nýbrž postupně se zmenšuje. Právem praví Mme Yvonne Sarcey: „Nechť se to zdá na první pohled sebe paradoxnější: čtyři děti nestojí o mnoho víc než dvě. Náklady na jednotlivé dítě v poměru k počtu jich klesají. Děti učí matku umění hospodařiti. V domě, kde se hemží dětmi, musí být pořádek. Rozumná, blahodárná prostota zaplašuje sama neúčitečný, peníze i duši vraždící přepych. Prostota pak vybudovává charaktery.“ Třetí a další děti se vychovávají takřka samy, pod pozorným okem velkých.

6. Také ženy budou tělesně, duševně i mravně zdravější, budou-li mítí více dětí. Krásně praví táž Mme Sarcey: „Pro ženu nic není tak způsobilo, aby zůstala krásnou, svěží, mladistvou, zdravou a v morální rovnováze, jako obnovování krve několikeronásobným mateřstvím. Pohleďte na neplodné a neurasthenické loutky, které pobíhají našimi salony: úzké boky, plochá prsa, stlačený žaludek, horečné oči, ukvapené pohyby, žlutavá pleť pod ličidlem, vrásky kolem očí, obtíže v životě a churavé nervy... Oklamaná příroda se mstí, a právem.“ Vynikající neurolog Eulenburg neustával prohlašovat, že preventivní styk je u žen velmi častou a vždy častější příčinou pohlavní neurasthenie³⁷). — K tomu bych dodal: Namítnete snad, že znáte naopak matky častými porody ohromně zmořené, a bezdětné ženy kypící zdravím. Ano. Ale nehleďte k tomu, že výjimky najdete ve všem (a právem se říká, že potvrzují pravidlo), ani k tomu, že přechasto bývá to kypící zdraví jen zdánlivé nebo dočasné, a ona zmořenost zaviněna docela jinými poměry než porody (vždyť statistika dokazuje, že matky mají v průměru delší věk nežli ženy nevdané), nutno si připomenouti, že ani Mme Sarcey a jiní, ani my nehorujeme pro systém přemíry dětí, nýbrž jen proti systému 1 neb 2 dětí. „Nil nimis — ničeho příliš“ — platí dojista i zde.

7. Děti jsou pouze v dětském věku hospodářským passivem a břemenem, poskytující za to právě v této

³⁷) Ch. Gide cituje (ve svrchu zmíněné anketě Revue hebdom., str. 37) výrok slavného gynekologa Dra Pinarda, zachycený v protokole o schůzi rovněž zmíněné franc. komise pro studium depopulace z 4. března 1903: „Ze 100 žen, kterým byl otevřen život, protože mají fibrom, je jich 95, kterým bylo nutno jej otevřítí proto, že nechtěly mítí více než 1 nebo 2 děti.“

době nejčistší radosti rodinné; po neproduktivní výchově a přímě pravě dospívají však věku produktivního, kdy spolupůsobí v plodné činnosti, ne-li přímo pro rodiče (jak bývá u rolníků, dělníků a p.), tedy jistě v celkovém hospodářském životě národa.

8. Rostoucí počet obyvatelstva znamená tudíž nejen více konsumentů, ale i větší počet výrobců, a čím dokonalejší je výrobní technika a vzdělání producentů, čím kapitálovější je produkce, čím rapidněji roste intensita a produktivnost práce a tedy význam každé lidské jednotky pro národní výrobu, čím větší kvantum produkce bude připadati na jednoho člověka — tím více národ populačně klesající bude poměrně upadat i hospodářsky, protože národní jeho produkce bude poměrně vždy menší.

9. Při rostoucí vzájemné závislosti všeho konání hospodářského jedni živí druhé a dávají jim podnět k hospodářské práci. Dobře praví Gide: „Kde je více lidí, je potřebí více inženýrů, více lékařů, víc obchodníků, víc továrníků, více všeho“³⁸⁾. Konsument vyvolává producenta, a jenom velký počet spotřebitelů na širokém území je dostatečným podkladem pro mnohostrannost výroby a dělbu práce, velkovýrobu a technický pokrok, kdežto malý konsum udržuje i výrobu ve skrovných mezích. Není-li tedy dostatek dorostu a tím dostatek pracujících rukou (i konsumentů), stagnuje průmysl nebo se při nejmenším opožďuje za průmyslem národů, jež hojnější dorost donucuje k většímu napínání sil. Dokladem je známé stálé opožďování se francouzského průmyslu za belgickým, anglickým, německým, americkým. Ale ani půda se tam nevzdělává tak intensivně jako u těchto: Ve Francii jsou již značné kusy dobré půdy neobdělávány a celé osady opuštěny i zpustlé; podle výpočtů Bertillonových bude prý Bourgogne, potrvá-li tam dnešní systém dvoudětský, ve 126 letech úplně zpustlá, leč by ji osadili cizinci³⁹⁾. A také jinak takové depopulované země

³⁸⁾ V cit. anketě str. 36.

³⁹⁾ Dr. Jaques Bertillon: La dépopulation de la France, ses conséquences, ses causes, mesures à prendre pour la combattre (Paris 1911). Také M. Paon v cit. práci na str. 188 uvádí, že v kantonu Saint-André v départ. Basses-Alpes v 10 letech všechny obce, až na 1 nebo 2, zmizí. — Podle cit. práce Bernhardovy, str. 19, přibylo ve Francii od r. 1912—1924 víc než 1 milion *ha* půdy pusté (r. 1912 jí tam napočteno 3,644.490, r. 1924 však 4,714.480 *ha*). Týž cituje na str. 72

hospodářsky trpí: nastřádaný kapitál, místo aby se ho produktivně upotřebovalo doma, rozpůjčuje se za hranice a zúrodňuje místo vlastního jen hospodářský život ciziny, často konkurentův (dokladem jest opět Francie).

10. Nemá-li národ sám tolik dorostu, kolik by podle přírodních podmínek a hospodářských poměrů mohl vyživiti, stává se dějištěm cizí imigrace a kolonisace⁴⁰); cizinci zabírají místa, pro něž národ nezplodil vlastních příslušníků, a jsouce ze stísněnějších poměrů doma zvyklí větší pracovitosti, podnikavosti i skromnosti, nabývají zpravidla záhy oproti pohodlnějším tuzemcům vynikajícího postavení, bohatství i moci.

Uzavírá tedy Gruber právem: Zmenšování porodnosti, jak je pádným dokladem Francie, přímo se přičižá k ekonomickému; neobohacuje národ, nýbrž ochuzuje jej, neotvírá mu nové prameny bohatství, výroby a odbytu, nýbrž uzavírá mu je. Kde není dost dětí, neroste nejen zalidnění, ale ani movitý a nemovitý majetek, výroba i důchod národa, nestoupá zahraniční obchod, spotřeba uhlí, železa, bavlny, vlny atd., aniž stoupá hodnota nemovitého majetku tou měrou, jako ve státech s přibývajícím zalidněním; klesá rozšíření a vliv jazyka, vědy, literatury i umění (vzpomeňme jen na rozdíl ve

z C a z i o t o v a : „La valeur de la terre en France“ (Paris 1914, str. 8), že následkem depopulace francouzského venkova poklesla cena zemědělské půdy ve Francii v letech 1892—1900 o dobré 32 miliardy franků. Úbytek venkovského obyvatelstva ve Francii měnou přirozenou za posledních 75 let (1846—1921) činí podle téhož Bernharda (str. 62) přes 5% milionů, čili 22%, v 5 départementech i přes 40%. V knize Bernhardově je na konci řada fotografií opuštěných, zpustlých statků francouzských, jakož i jiných, jichž se ujali švýcarští přistěhovalci; o těch podává kniha mnoho zajímavých dat. — Srovn. též výkazy o vylidňování venkova u Harmsena, l. c., str. 27—35.

⁴⁰) Podle cit. práce P a o n o v y (str. 173) bylo ve Francii napočteno cizozemců: r. 1851 379.289, r. 1921 však 1,550.459. Při sčítání r. 1926 bylo jich tam již 2,498.230, t. j. 6.1% všeho obyv. (Bullet. de la Stat. génér. de la France, 1927, II., str. 204). — Bernard uvádí (l. c., str. 81), že podle úředních záznamů přistěhovalo se v letech 1921—1926 do Francie 1,150.094 cizozemských dělníků (ve skutečnosti prý však mnohem víc, protože se všichni úředně nezachycují); z těch prý se asi 38% vrací, takže z nich aspoň 885.000 až 1 milion trvale ve Francii zůstává. Vedle dělníků stěhují se tam po válce také zemědělstí podnikatelé, hlavně z okolních zemí (str. 85). — Srovn. též zevrubné výkazy o stěhování cizozemců do Francie v cit. spise Harmsenově, str. 103—169.

významu franštiny a němčiny jindy a na počátku našeho století!); rostoucím přistěhovalectvím žvlů cizonárodních země se denacionalisuje a bezpečnost její pro případ branných konfliktů politicky a vojensky ohrožuje, zatím co země s rostoucí lidnatostí kolonisují zámoří a dobývají nového a nového teritoria pro svou expansi!

Tolik Gruber. K těmto závěrům výtečného našeho národohospodáře, bohužel tak předčasně nám urvaného, připojil bych jen ještě, že také po stránce sociální, na niž se v naší době právem klade tak veliký důraz, je velký úbytek porodů nebo systém 1 či 2 dětí výhodou velmi problematickou, nejvýš jen dočasnou, zpravidla pouze zdánlivou a daleko spíš také nevýhodou, ba nebezpečím. Rozpomeňme se, co je — bez ohledu na politickostranické fráze — opravdovým ideálem sociálním. Je-li jím, jak jsme si naznačili hned na počátku, požadavek, aby se všem vrstvám lidské společnosti, i hospodářsky nejslabším nebo jinak neštěstím stíženým, dostalo z národní výroby všeho, čeho potřebují k zabezpečení normálního, opravdového lidského štěstí, — pak záleží přiblížení se k ideálu tomu vždy na dvou činitelích: jednak na velikosti té národní výroby, jednak na tom, co se považuje za potřebné k zabezpečení toho štěstí. Viděli jsme však, že národní výroba a národní důchod nikdy nemůže být u národa vymírajícího ani relativně tak veliký jako u národa přiměřeně se množícího. Tedy celkový fond, jenž se má dělit, tu dost nestoupá, spíš relativně klesá. Jak může pak býti trvale větší podíl každého jednotlivce z něho? A štěstí lidské? To je pojem vždy velmi relativní: co k němu stačí jednomu, je druhému jen k smáchu. V někom vyvolá pocit štěstí krásné odpoledne, ztrávené v pěkné přírodě, v jiném vypítí 20 sklenic piva, v třetím ukojení potřeby pomsty, třeba vraždou, atd. Proto nemůže být ideálem sociálním, dopomáhati každému k ukájení všeho, čeho on sám právě pocituje potřebu, nýbrž jen k ukájení všech potřeb rozumných, služících k zabezpečení normálního, opravdového lidského štěstí. I to je ovšem relativní, ale dá se už přece vymeziti aspoň negativně: vyloučením všeho nerozumného a nenormálního, nezdravého, nemravného atd.

Posuzujme nyní s hlediska tohoto sociálního ideálu účinky novomalthusianismu a spojeného s ním nebo třeba s jiných příčin nastalého úbytku porodnosti. Dejme tomu, že následkem

malého počtu dětí je rodičům umožněno daleko hojnější ukájení různých potřeb. Jsou však to vždy, ba jsou to aspoň zpravidla jen potřeby rozumné, zdravé, morální, vedou vždy blíž k opravdovému štěstí? Zkušenost nás bohužel poučuje víc než dost, že nikoli. Není-li tu dětí vůbec, tu schází normálním lidem — ne-li hned v prvních letech manželství, jistě v pozdějších — velmi podstatný kus opravdového štěstí; vzniká i rozmrzelost, pocit prázdnoty a bezúčelnosti života, strach před opuštěným stářím atd., i hledá se často zapomenutí v ukájení nejnerozumnějších a nejnezdravějších „potřeb“, aniž se dochází pravého štěstí. Právě tak, ne-li hůř, bývá i při systému jedináčka nebo dvou dětí, když zlý osud je rodičům vyrve. Co strachu zakusí rodiče, než takový jedináček doroste! A což, když se jedináček zvrhne, jak přecasto bývá? Nejsou tu tedy zpravidla draze vykoupěny všechny ty pochybné požitky, jichž ukájení slibuje novomalthusianismus? A jsou jeho prostředky vždy zdravé, ať už nemluví o mravnosti? Nepřinesou ženě často hned (při umělém potratu), téměř vždy však aspoň v pozdějším věku daleko víc nesnáží, bolestí, útrap, nebezpečí než ušetřený, třeba i častější porod? Ten bývá čím dál snazší, a třeba boleštný, normální ženě zdravý, vždy pak bolest nahrazena sladkým štěstím mateřským. Naproti tomu prostředky novomalthusianismu — různé pomůcky antikoncepční ⁴¹⁾, umělé potraty ⁴²⁾, podezřelé operace —, co ty už přinesly ženám utrpení! A nejsou přecasto pod záminkou

⁴¹⁾ O úžasném rozšíření jich uvádí na př. Wolf v cit. nové své knize (str. 72), že jediná berlínská továrna na gumové zboží dává podle údajů vlastníka z r. 1928 ročně asi 48 milionů kondomů do oběhu; ježto je továren celá řada, odhaduje Wolf roční spotřebu těchto prostředků v Německu — i když počítá, že přes polovici výroby jde za hranice — při nejmenším na 80—90 milionů kusů.

⁴²⁾ Podle Dra med. Stolla (l. c., str. 14) počítá se v Německu, že 20—40% všech těhotenství končí potratem a z toho aspoň 80% že připadá na potraty umělé (asi 500.000—600.000 ročně). — Podle Wolfa (l. c., str. 71) odhaduje také gynekolog Bumm počet umělých potratů v Německu na 500.000 ročně, Hansberg dokonce na 40% všech těhotenství. — Pro Francii uvádí Harmsen (l. c., str. 47), že člen franc. lékař. akademie O. Daléris již r. 1910 odhaduje potraty tam na 40%, lyonský univ. prof. Lacassagne pak na víc než 50% všech těhotenství. — Dr. Friedr. Zahn uvádí v čl. „Die deutsche Familie und der Wiederaufbau unseres Volkes“ (v Allg. stat. Archiv, 1927), na str. 7 podle pramenů tam cit., že při vdaných ženách připadá průměrem na každých 50—56 potratů 1 úmrtí, při neprovdaných již na 36.

šetření ženy jen prostředkem hnusného, sobeckého využitkování jejího požívačným mužem?

I když tedy se 4 dětmi přibude matce práce a starosti (třeba že, jak jsme viděli, ani zdaleka ne dvakrát tolik jako se dvěma a dokonce ne čtyřikrát tolik co s jedináčkem), i když také otec musí při nich, nežli dorostou, napnout trochu víc své síly, i když oba si k vůli nim musí zprvu odříci leckterý požitek, třeba i kulturní (ač ty dají se v naší době zpravidla pořídit velmi snadno, a daleko častěji odvádí četnější rodina od požitků nekulturních, nezdravých, alkoholu, nikotinu, karet, zbytečné nádhery a p.), — i když přijdou nesporně chvíle, kdy i rodiče nejrozumnější to vše těžce nesou: nejsou ty chvíle a není to vše daleko vyváženo nepoměrně častějšími chvílemi opravdového rodinného štěstí, radosti ze zdaru většího přičinění, z dobře vykonané povinnosti, z rozvoje rodiny, z hospodářského i sociálního povznesení aspoň některých z dětí (jehož se takové větší rodiny téměř vždy dočkají), z pomoci dětí dorostlých, z bezpečného útulku u nich ve stáří? Kde najdeme víc opravdového a trvalého štěstí: u rodin našich otců a dědů, kteří žili prostě, ve věcech pohlavních přirozeně, a vychovali, třeba dost těžce, celou řadu dětí — nebo u moderních manželů, hrozících se dítěte jako překážky jich požívatosti?

Prospěje se tedy opravdovému štěstí jakýchkoliv, zejména také nejširších vrstev lidových, vnáší-li se do nich agitačně novomalthusianismus? Blížíme se ideálu sociálnímu zdarem té agitace a úbytkem porodů vůbec? Odpověď každého nepředpojatého nemůže znít jinak než rozhodným: Nikoli! Tedy: ani sociální účinky depopulace nelze nazvat příznivými.

K otázce 5. Zbývá nám již jen dvojice příslušných otázek populačně politických: **Jak napravití** nepříznivé účinky ubývající porodnosti, a jak jim **předejítí**?

Chceme-li čelití účinkům jakéhokoliv zjevu, snažíme se přirozeně nejprv co možná obmeziti zjev ten, nepříznivé účinky vyvolávající, sám. To jde zpravidla nejlíp tím, že zjistíme jeho příčiny a hledíme je odstraniti, vyléčiti, napravití. Tak si počíná také vážná politika v naší otázce. Odtud ty četné ankety o příčinách ubývající porodnosti ve Francii i jinde, odtud to úsilovné hledání těch příčin v nové literatuře skoro

všech kulturních národů. Kde a pokud se pak příčiny ty dají bezpečně zjistiti, jest úloha politiky celkem snadná: Kde úbytek porodnosti je pouze *parciální*, zasahuje pouze menší část území nebo jen určité vrstvy obyvatelstva, tam možno poměrně snadno zevrubným několikaletým pozorováním statistickým zjistiti jeho příčiny, a je-li příčinou na př. jistý druh z a m ě s t n á n í rodičů, zejména matek, obvyklý v tom kraji nebo v té vrstvě, hledí rozumná populační politika nabrátí zaměstnání to jiným, aspoň u značnější části obyvatelstva, hlavně opět u matek, po případě aspoň v době jich těhotenství a p. Je-li příčinou bída, způsobená krizí v obvyklém tam průmyslu, nebo nez a m ě s t n a n o s t í vůbec a p., hledí politika odstraniti tu krizi, povznést kraj hospodářsky, dáti nezaměstnaným příležitost k výdělku při veřejných podnicích, sloužících zároveň k hospodářské zvelebě kraje (při stavbě železnic, silnic, průplavů, údolních přehrad a p.). Je-li příčina sociálního rázu: bída způsobená příliš nízkou mzdou, degenerace zaviněná příliš dlouhou pracovní dobou, zvláště u žen, nebo jiné přílišné využívání pracovních sil několika podnikateli, ovládajícími postižený kraj a p., tu se dobrá politika postará o nápravu buď pomocí sociálního zákonodárství nebo vhodným zasažením veřejné správy, nebo třeba jen prostředky soukromohospodářskými: zlomí nadvládu oněch vykořisťovatelů vyvoláním konkurujících podniků v tom kraji, nátlakem na ně prostřednictvím úřadů nebo i jen bank, jichž potřebují (hlavně, potřebují-li občas úvěru u cedulové banky) a p.⁴³⁾ Je-li pak hlavní příčinou jen účinná *agitace novomalthusiánská*, hledí jí rozumná politika čeliti rozumnou protiagitací, mírným poučováním, dobře doloženým, přesvědčivým vyvracením. Atd.

Hůře je však, když se úbytek porodů stane *všeobecným*, celý národ nebo stát či celý soubor států ohrožujícím. Tu konkurují, jak jsme si řekli, v podstatě všechny ty příčiny, a převládá zpravidla úmyslné neplození dětí nebo maření z á r o d k ů, na něž působí jednak rozšíření obecné zámožnosti, okusení různých jejích výhod, spojené s touhou po

⁴³⁾ Co tu zmůže i úsilí jednotlivcovo, ukazuje příklad, cit. Wolfe (v často zmíněné nové jeho knize na str. 159): Francouzský velkopřemyslník Micheliu prý z p a t e r o n á s o b i l porodnost svého dělnictva tím, že při každém novorození zvyšuje rodičům mzdu o 1000 fr. ročně.

zachování jich a s rostoucí požívavostí, jednak i rozvoj obecného vzdělání, šetrícího ženu před domnělým zlem častějších porodů, hlavně pak rozvoj pavzdělání, povrečního, neúplného vzdělání, kryjícího zde často domnělými zájmy kulturními opět jen prázdnu, ne-li nesvědomitou požívačnost. Tu je léčení i profylaxe již mnohem těžší. Zvláště, když nemoc již značně pokročila a příliš se rozšířila. Populační politika — jak státní, tak i soukromá, hlavně vědecká — vymýšlí a vymýšlela tu již ode dávna celou řadu *prostředků*; ale všechny se zpravidla ukazují málo účinnými.

Nejprimitivnější a, myslím, také nejméně účinné jsou různé premie rodičům, event. jen matkám, většího počtu dětí. Nemůže jich být tolik a nemohou být dosti vysoké, aby mohly působiti v masách, změnití číslo porodnosti celého národa. K vůli nějakému tisíci franků sotva asi se bude nutiti do více dětí rodina, která by se jim jinak vyhýbala; dostává se tedy premie zpravidla jen těm, kdo by měli předepsaný počet dětí i bez ní.

Totéž platí celkem též o daňových úlevách pro rodiče dětmi požehnané. Tu je sic proti jednorázové premii výhodou jejich trvalost, ale nevýhodou zase zpravidla jich nepatrnost. Účinnější by mohla být jen daňová úleva hodně vysoká, odstupňovaná podle počtu dětí a při jistém počtu jich dosahující úplného osvobození aspoň od jistých skupin daní zvláště tíživých, zejména byla-li by spojena ještě s jinými prostředky sem patřícími.

Takovým je na př. kontrastem působící zavedení vydatné daně mládencké i zvláštní daně neb aspoň přírážky daňové pro domácnosti bezdětné nebo jen s 1 neb 2 dětmi, hodně vysoké daně přepychové a ze zábav, odvádějících od rodinného života, i daně dědické a z bezpracných důchodů, odstupňované opět obráceně podle počtu dětí, tak aby systému 1 neb 2 dětí odpadl psychologický popud, umožniti potomkům co nejvíce život bez práce. Sem patří také různá obmezení zákonného (intestátního) práva dědického, jakož i volnosti pořizovati o svém majetku na případ smrti, pokud obmezení ta směřují k tomu, aby třeba vzdálenější příbuzní s více dětmi měli přednost před bližšími, ale méně dětmi požehnanými, neb aby bezdětní, po případě i jedináčkové byli z dědictví vůbec vyloučeni, aby dědictví po bez-

dětných připadalo státu ve prospěch podpory rodin s mnoha dětmi a p.

Jiným prostředkem materiálního rázu jsou tu různé trvalejší podpory při výchově hojnějších dětí: Přednost otců větších rodin při obsazování lépe placených, po případě všech míst v různých oborech veřejné neb i poloveřejné služby, při zadávání veřejných dodávek a p.; opatřování levných a zdravých bytů a „domovin“ pro ně; odstupňování platů i pensí podle počtu dětí; udělování vydatných vychovávávacích příspěvků na třetí a další děti, nejen veřejným zaměstnancům, ale i jiným; osvobodování dětí z četnějších rodin od školních platů přes míru jinak obvyklou; dávání přednosti jim jednak při různých opatřeních sociální péče, jako při propůjčování stipendií, poskytování učebních pomůcek, stravy, oděvu i obuvi, při přijímání do prázdninových kolonií, ozdravoven a p., jednak i při obsazování různých míst po skončení jejich výchově i při zadávání různých dodávek, prací a p.; úlevy při nastupování živností atd. Konečně patří sem i rodičovské pense, poskytované státem všem rodičům většího počtu vychovaných jimi dětí a odstupňované opět podle počtu jich ⁴⁴).

Poněkud jiného, ale také materiálního rázu je návrh, aby bylo strachu z hmotných újem, hrožících z hojnějších dětí, čeleno účelným rodinným pojištěním, obligatorně stanoveným pro široké vrstvy lidové a proto laciným, takže by na př. matka měla za nepatrnou premii zajištěny na každé dítě nejen lékařskou pomoc a přiměřenou podporu při slehnutí a v šestinedělí, ale třebaš i slušný příspěvek vychovávací, věno a pod.

Jako prostředky nehmotného rázu navrhuji i praktikují se různá vyznamenání pro rodiče a zvláště matky četných

⁴⁴) Tak na př. navrhuje lékař Dr. Max v. Gruber pro předválečné Německo takovou pensí ve výši 28 Marek za každé třetí a další vychované dítě, nejvýš však za 6 dětí; bráti je měla především matka a teprv, není-li ji už, otec, počínaje dokončeným 60. rokem. Náklad na to odhaduje pro celé Německo na něco přes 256,000,000 M., náklad na současně navrhované vychovávací příspěvky (200 M. ročně zvláště kvalifikovaným rodičům, kteří mají 3 nebo více normálních manželských dětí) na 840,000,000 M., takže prý by asi jednou miliardou marek, t. j. asi 35 tým dílem tehdejšího národního svého důchodu, mělo Německo zajištěn řádný dorost (l. c., str. 57—63).

děti, čestné tituly pro ně⁴⁵⁾, čestné odznaky a p., nebo plurální právo volební do zákonodárných sborů neb různých autonomních korporací, odstupňované podle počtu dětí, atd. Dále všemožné usnadňování sňatků mladých lidí, rušení neb obmezování celibátu, snižování hranice věkové pro právní schopnost uzavírat manželství, rušení neb obmezování všelikých povolení k tomu, překážek, kaucí a p., ulehčování rozvodů a nových sňatků rozvedených atd.

Připočteme-li ještě snahy o to, aby nemanželské děti a matky byly co možná postaveny na roveň manželským, pak související s tím zakládání porodinců neb aspoň oddělení pro rodičky a šestinedělky při veřejných nemocnicích, nalezinců a právních oddělení při nich, jež se snaží vymoci nemanželským dětem i matkám alimenty a vše, co jim po právu náleží, dále poradny a různá jiná zařízení na ochranu matek a dětí vůbec, usnadňující matkám radou i pomocí plnění jejich nejkrásnějšího úkolu, — a pomíneme-li sotva proveditelný, dosud snad přec jen příliš smělý návrh na uzákonění povinného mateřství všech žen k němu schopných, třeba i neprovdaných, jakož i rovněž dosud těžko proveditelný návrh na zákaz výroby a prodeje všech prostředků antikoncepčních, přísnější trestní stíhání všeho vyhánění plodu a podobných operací —, máme tak asi přehled všech prostředků populačněpolitických, proti ubývající porodnosti dosud vymyšlených, vyjímaje jeden nejprostší, ale i vedle všech ostatních nejpotřebnější a snad také nejúčinnější: účelnou, dobře organizovanou agitaci, snažící se přesvědčiti kruhy co nejširší o potřebě, ale i o výhodách četnější rodiny, o neoprávněnosti novomalthusianismu a všeho, co s tím souvisí, o nebezpečích z toho vzházejících, jak pro národ a stát. tak i pro dotčené jednotlivce samy a pro vrstvy, na nichž jim záleží.

Celkem vidíme, že ubývající natalita je populační problém velmi vážný, jež zejména u národa tak malého, jako je náš, a tak nebezpečně obklopeného, ba zčásti i prostoupeného živly málo přátelskými, nutno včas pozorně sledovati a nezanedbávati.

Zlým účinkům úbytku porodů možno však čeliti netoliko

⁴⁵⁾ Tak na př. navrhuje týž v. Gruber, aby takové matce byl vyhrazen titul „Fraumutter“ místo pouhého „Frau“.

potlačováním jeho, nýbrž také jinou cestou: Nepřibývá-li jeho vinou obyvatelstva měrou přiměřenou, nutno se starati aspoň, aby ho ubývalo co nejméně. S problémem porodnosti čili natality souvisí proto těsně **problém úmrtnosti** čili mortality a problém **vystěhovalectví** ⁴⁶⁾.

Jak jsme si již řekli, nastává opravdová depopulace jen tenkrát, když při úbytku porodnosti zůstává nezměněna nebo dokonce stoupá úmrtnost (po případě vystěhovalectví). Proto rozumná politika, chtějíc čelit ubývající plodnosti, hledí zároveň co nejvíc obmeziti úmrtnost a vystěhovalectví; zejména ovšem tehdy, když se přímé ony prostředky proti úbytku tomu ukáží neúčinnými nebo málo účinnými. Jest tedy také o b m e z o v á n í ú m r t n o s t i možno považovati za politický prostředek proti úbytku plodnosti, arci jen prostředek nepřímý.

Statistika nám ukazuje souvislost mezi oběma zjevy: Kde nalézáme vysokou porodnost, najdeme vždy také vysokou úmrtnost, kdežto malé neb ubývající porodnosti odpovídá téměř vždy také malá neb ubývající úmrtnost. Je to přirozené. Příroda sama tak reguluje vzrůst populace —, zvýšená úmrtnost je také, jak jsme si řekli, jedním z krutých pomůcek přírody proti předlidnění —; ale i lidé, pokud je v jejich moci, přirozeně tím víc se snaží a často také tím spíš mohou uchránit své potomky před smrtí, čím méně jich mají. Ostatně je to přirozené i proto, že krutá (či snad rozumná?) příroda nechává daleko největší část lidstva umírat již ve věku dětském, nejčastěji ještě dřív, než poznali svět, do 1 roku po jeho spatření ⁴⁷⁾. Čím méně se kde

⁴⁶⁾ Bohužel nedovoluje již místo, abychom se tu těmito problémy zabývali podrobněji, jak zasluhují. Omezují se v následujícím jen na to, co se mi zdá nejnütnější k ucelení obrazu o našem užším thematu.

⁴⁷⁾ Podle známého mezinárodního přehledu slavného ital. statistika B o d i o („Confronti internazionali“) byla v průměru let 1871 (event. 1872) až 1880 úmrtnost kojenců (do 1 roku) téměř všude, úmrtnost dětí do 5 let pak bezvýjimečně všude daleko větší nežli úmrtnost kterékoliv skupiny věkové, zejména i než — jinak přirozeně největší — úmrtnost starců více než 80 letých. Připadalof zemřelých na každý 1000 osob té které věkové skupiny:

	v Itálii	Francii	V. Brit.	Švéd.	Rak.	Něm.	Švýc.
u dětí do 5 let	495	239	248	213	448	389	294
v tom u kojenců	284	210	166	152	315	294	238
u starců přes 70—75 let	98	80	77	68	106	94	104
u starců přes 75—80 let	134	122	120	105	151	145	145
u starců přes 80 let	210	201	221	199	260	234	235.

tedy děti rodi, tím méně jich tam ovšem také, už absolutně vzato, může umřít. Nesmíme tam tedy v klesající úmrtnosti samé o sobě hledati snad nějaký příznivý účinek úbytku plodnosti, nýbrž prostě jen přirozený početní důsledek zmenšeného počtu dětí ⁴⁸⁾.

Ale rozumná politika populační nespokojí se jen tímto přirozeným početním důsledkem, nýbrž bude hleděti, aby snížila dosavadní úmrtnost ještě víc. Čím méně členů se rodí, tím vzácnější i žádoucnější je zachování co možná každého z nich pro národ, stát i příslušnou třídu. Odtud zvýšená péče o život

Nyní je dětská i kojenecká úmrtnost bohudíky sic všude značně menší, ale také úmrtnost ostatních věkových tříd poklesla téměř stejným tempem, takže dosud umírá lidí ve věku dětském daleko nejvíce.

V naší republice zemřelo z každého 1000 obyvatelů vůbec (ne tedy z 1000 osob téže skupiny věkové, — takových dat u nás dosud nemáme) ve věku:

	r. 1924	1925	1926	1927	1928
do 1 roku	148·02	146·20	154·26	156·68	146·42
1 až 4 let	10·72	10·35	11·86	12·61	10·78
5 až 14 let	2·33	2·28	2·46	2·67	2·72

(Podle Boháče, cit. Studie o pop. I, str. 83 a Zpráv SÚS., 1929, č. 64.)

Jak v posledních desetiletích dětské úmrtnosti ubývá, ale také, jak je to v souvislosti s úbytkem porodnosti, o tom svědčí na př. tato čísla, vzatá z knihy Harolda Coxa „The Problem of Population“ (London 1922), str. 98: V Anglii s Walesem činil

	v l. 1891—1900	1901—10	1911—15	1916—20
koeficient porodnosti ročně	29·9	27·2	23·6	20·1
koeficient dětské úmrtnosti	153	128	110	91.

— Někde ovšem zůstává dosud dětská a zvláště kojenecká úmrtnost velmi vysoká. Tak v Indii (podle H. Wrighta „Population“, London 1923, str. 124) umírá dosud z 1000 novorozenců plná čtvrtina do 1 roku, ba v některých provinciích víc než třetina (Agra a Oudh 352 ‰). — Nejnovější čísla o kojenecké úmrtnosti v různých státech: V Evropě nejnižší: v Nizozemí r. 1925 50, r. 1926 61, r. 1927 59 na 1000 živ. novoroz.; v Norsku r. 1922 55, r. 1923 50, r. 1924 50; ve Švédsku r. 1924 60, r. 1925 55, r. 1926 57 a ve Švýcařích r. 1924 62, r. 1925 58, r. 1926 57. Nejvyšší v Evropě: v Rumunsku r. 1922 207, r. 1923 207, r. 1924 201; v Maďarsku r. 1925 164, r. 1926 168, r. 1927 185 a na Litvě r. 1925 179, r. 1926 146, r. 1927 151. (Podle Stat. Jahrb. f. d. Deutsche Reich, 1928, str. 13*.)

⁴⁸⁾ Klesající dětská úmrtnost bývala také považována mnohými (hlavně S. Budgem a u nás prof. Kolouškem) za příčinu klesající porodnosti. To bylo ovšem již přesvědčivě vyvráceno, u nás Drem Boháčem v jeho „Studiích demografických“, uveř. v Národopis. věstníku čsl., roč. VIII, str. 25 a násl.

a zdraví všech vrstev všude, kde depopulace řádí nebo hrozí. Prostředkem jsou tu všechny možné vymoženosti zdravotní, zvláště hygienické, preventivní, zejména pak hygiena dětská a péče o děti vůbec, po stránce jak čistě zdravotní, tak i sociální.

Ukazatelem pak výsledků této politiky, ale zároveň i pravým ukazatelem skutečné míry depopulace jsou statistická čísla, udávající „*přirozený přírůstek*“ obyvatelstva“ jednotlivých území, národů, států v poměru k celkovému počtu toho obyvatelstva; poučují tedy o tom, oč se kde v tom kterém roce narodilo živých světoobčanů více, než jich tam v tom roce zemřelo, a pro snazší srovnání přepočítávají, kolik hlav toho přírůstku připadá průměrem na 1000 nebo 10.000 tamního obyvatelstva ⁴⁹⁾.

⁴⁹⁾ *Přehled e)*: Na území naší republiky připadalo na 10.000 obyv. ročně:

v prům. let	živě narozených	zemřelých	přiroz. přírůs.	roku	živě narozených	zemřelých	přiroz. přírůs.
1901—1905	351	244	107	1923	273	150	123
1906—1910	328	218	110	1924	258	153	105
1911—1913	296	204	92	1925	251	152	99
1914—1918	182	204	—22	1926	246	156	90
1919—1923	267	176	91	1927	233	160	73
1924—1927	247	155	92	1928	233	151	82

Přehled f): V jednotlivých našich zemích činil přirozený přírůstek na 10.000 ob. ročně:

v prům. let resp. roku	v Čechách	na Mor.	ve Slezs.	na Slov.	v P. Rusi
1901—1905	94	110	140	117	157
1906—1910	96	110	128	128	173
1911—1913	72	93	104	116	165
1914—1918	—38	—12	—11	—5	+4
1919—1923	59	87	110	149	155
1924—1927	58	86	111	142	202
1921	84	114	149	171	165
1922	75	93	137	158	231
1923	86	111	149	184	229
1924	69	98	123	159	232
1925	65	92	129	147	219
1926	59	86	98	138	195
1927	40	67	94	125	161
1928	48	75	97	126	212

(Podle Statist. příručky rep. Čsl. III, str. 319 a 320, a Zpráv SÚS. 1929, č. 64.)

Srovnáme-li příslušná čísla o tom v přehledu *g*⁵⁰⁾ s čísly o porodnosti (v přehledu *b* v pozn. 3), pokud se týkají těchto států a nejbližších si novějších let (1926 a 1927), vidíme, že státy s největší porodností udržují si také největší přírůstek obyvatelstva, jenže pořad mezi nimi se mění podle větší nebo menší pokročilosti hygieny v nich: Největší porodnost tu vykazují po řadě: Itálie, Maďarsko a Nizozemí — největší přirozený přírůstek tytéž země, ale v pořadí: Nizozemí, Itálie, Maďar-

⁵⁰⁾ *Přehled g*): Přebytek živě narozených nad zemřelými činil na 10.000 obyv.:

na území	v průměru let		roku	na území	v průměru let		roku
	1905/09	1921/25	1926		1905/09	1921/25	1926
Nizozemí	153	152	140	Irska	62	57	65
Itálie	109	122	110	Anglie s Wal.	116	77	61
Maďarska	106	95	102	Belgie	89	71	57
Dánska	143	109	95	Švédsko	110	71	51
Norska	126	109	91	Rakousko	?	65	49
<i>naší republ.</i>	<i>89</i>	<i>108</i>	<i>89</i>	Francie	6	20	13
Finska	133	90	83	Estonsko	73	41	17
Skotska	118	91	79	Španělsko	91	96	109
Německo	140	88	78	Portugalsko	119	131	144
Švýcarsko	99	70	65	Japonsko	110	128	155

(Podle *Annuaire statistique intern. 1927*, vydaného Společností národů v Ženěvě r. 1928.) Státy, které se vyskytují také v našem přehledu *b*), v pozn. 3, jsou také zde seřazeny sestupně podle čísel za poslední pozorovaný rok, zde tedy 1926. — Novější čísla uvádí „*Aperçu de la Démographie des divers pays du monde, publié par l'Office perman. de l'Institut Intern. de Statistique. 1929*“ (La Haye 1929) na str. VI a VII; pro r. 1928 činí ten přebytek v Evropě nejvíc v Polsku 159 (ještě značně víc r. 1927 na Bílé Rusi 248, v Ukrajině 228 a v evrop. části URSS. 207, r. 1926 též v Bulharsku 201 a j., za kteréž země však čísla pro r. 1928 scházejí), pak v Nizozemí 137, Litevsku 132, Španělsku 112, Itálii 105, Dánsku 86, Maďarsku 85, Československu 81, Bavořích 79, Norsku 75, Luxembursku 73, Prusku 71, Německu v celku 70, Württembersku 66, Skotsku 65, Irsku sev. 64, sv. st. Irském 59, Belgii a Švýcarsku 55, Sasku 51, Anglii s Walesem 50, Švédsku 41, Rakousku 31, Estonsku 19 a Francii 17. V Americe nejvíc v Chile 292 a Guatemale 280, nejmíň (r. 1927) v Mexiku 72 a na Kubě 36. V Japonsku (1927) 138, v Australské federaci (1928) 119, na N. Zélandě 111 (ač tam porodnost činí jen 196, ale úmrtnost je neobyč. nízká: 85, kdežto v Evropě nejnižší úmrtnost r. 1928 činí 96, v Nizozemí, všude jinde je značně nad 100, ve Španělsku 184, v Rusku a Rumunsku pravděpodobně nad 200, soudě podle tamních čísel z r. 1926 a 1927).

sko. V zemích pak, kde nalézáme největší úbytek porodnosti (v Rakousku, Německu, Anglii), shledáváme, i přese všechnu jejich zdravotnickou pokročilost, přec jen také veliký úbytek přirozeného vzrůstu obyvatelstva. A tak možno sledovati těsnou souvislost obou zjevů téměř všude.

Proto i když nepodceňujeme význam pokroků ve snižování úmrtnosti, vidíme, že samy o sobě nestačí napraviti rychlý úbytek porodnosti. Uznáváme-li pak přiměřený vzrůst populace za nezbytnou podmínku zachování samostatnosti a národního, hospodářského i sociálního rozvoje naší republiky, musíme jí i sobě přát, by úbytek porodnosti, v poslední době také u nás hrozivě se rozmáhající, aspoň nepokračoval. Pomáhati k tomu vhodným poučováním kruhů co nejširších, patří po mém soudu k nejdůležitějším úkolům naší populační politiky.